

บทที่ 2

เอกสารและงานวิจัยที่เกี่ยวข้อง

การศึกษาเรื่องการใช้ประโยชน์และการจัดการไม้พินของชุมชนบ้านห้วยลึก ตำบลเปียงหลวง อำเภอเวียงแหง จังหวัดเชียงใหม่ มีแนวคิด และทฤษฎี ที่เกี่ยวข้องมาประกอบการวิจัยในครั้งนี้ คือ

- 2.1 แนวคิดเกี่ยวกับไม้พิน
- 2.2 แนวคิดเกี่ยวกับการจัดการทรัพยากรป่าไม้
- 2.3 แนวคิดเกี่ยวกับการจัดการป่าชุมชน
- 2.4 แนวคิดเกี่ยวกับการพัฒนาอย่างยั่งยืน
- 2.5 งานวิจัยที่เกี่ยวข้อง
- 2.6 กรอบแนวคิดในการศึกษา

2.1 แนวคิดเกี่ยวกับไม้พิน

ไม้พินเป็นเชื้อเพลิงที่มนุษย์รู้จักกันมานาน ตั้งแต่สมัยที่มนุษย์เริ่มรู้จักประกอบอาหารโดยใช้ไม้พินในการหุงต้ม และมีผู้สันนิษฐานว่ามนุษย์เริ่มรู้จักใช้ไฟเพราะเกิดไฟป่าธรรมชาติขึ้น สัตว์ป่า พืชจำพวกเบ้งถูกเผาผลาญ มนุษย์ได้ทดลองกิน ทำให้นิยมแพร่หลายต่อมา และได้วิวัฒนาการขึ้นมาเรื่อย ๆ ต่อมาพินได้มีบทบาทสำคัญขึ้นเรื่อยๆ ไม่เฉพาะใช้ในครัวเรือนแต่มีบทบาทต่ออุตสาหกรรมด้วย โดยเฉพาะประเทศที่กำลังพัฒนาและชุมชนที่อาศัยอยู่ในแถบชนบทหรือบนภูเขาสูง พินถือว่าเป็นวัสดุเชื้อเพลิงที่มีความจำเป็นต่อชีวิตประจำวัน ไม่ว่าจะเพื่อการหุงต้มอาหาร ใช้เพื่อให้ความอบอุ่นแก่ร่างกาย ไล่แมลงให้สัตว์เลี้ยง และใช้ในการดำรงชีวิตประจำวันอื่นๆ ที่จำเป็นต้องอาศัยพลังงานความร้อน ซึ่งในอดีตไม้พินสามารถหาได้ง่ายเนื่องจากยังมีทรัพยากรป่าไม้อุดมสมบูรณ์ แต่การที่ไม้แห้งทุกชนิดและทุกขนาดสามารถนำมาเป็นเชื้อเพลิงได้ไม่ได้หมายความว่าไม้ทุกชนิดจะสามารถให้คุณภาพของไม้พินที่ดีเท่าเทียมกัน เพราะไม้แต่ละชนิดมีโครงสร้างและองค์ประกอบที่มีผลต่อการให้ความร้อนที่แตกต่างกัน ไม้ชนิดใดสามารถเป็นเชื้อเพลิงได้ดีเพียงใด ขึ้นอยู่กับปัจจัยต่าง ๆ หลายปัจจัย แต่สิ่งที่สำคัญคือจะต้องสนองความต้องการของผู้ใช้และลักษณะของงานที่จะใช้ได้

2.1.1 ลักษณะของฟืนที่ดี ฟืนที่สามารถนำมาใช้ในการหุงต้มในครัวเรือนนั้นได้มาจากไม้ชนิดต่าง ๆ ที่สามารถหาได้ทั่วไป ซึ่งไม้แต่ละชนิดที่นำมาทำเป็นฟืนมีความแตกต่างกันไปตามลักษณะทางกายภาพตามชนิดของไม้ ไม้ที่นิยมนำมาทำเป็นไม้ฟืนเพื่อใช้ในการหุงต้มโดยทั่วไป ควรมีลักษณะดังต่อไปนี้ (วิชณี บุญญะปฏิภาค, 2545)

1) มีน้ำหนักหรือความหนาแน่นสูง กล่าวคือ เมื่อแห้งควรมีน้ำหนักมาก เนื้อไม้มีความหนาแน่นมาก ไม้ชนิดต่างกันจะมีความหนาแน่นของไม้ต่างกัน บางชนิดอาจต่างกันมากกว่า 2-3 เท่า ความหนาแน่นของไม้มีผลต่อการให้ปริมาณความร้อน (gross heat content) คือ เมื่อไม้ฟืนมีปริมาตรเท่ากัน ไม้ฟืนที่มีความหนาแน่นสูงสามารถให้ค่าปริมาณความร้อนต่อหน่วยปริมาตรสูงกว่าไม้ที่มีความหนาแน่นต่ำ ในทางตรงกันข้าม ไม้ฟืนที่มีความหนาแน่นต่ำสามารถจุดติดไฟง่าย แต่มีอัตราการเผาไหม้สูงกว่าไม้ฟืนที่มีความหนาแน่นสูง

2) ต้องให้ความร้อนสูง ไม้แต่ละชนิดให้ค่าความร้อนจากการเผาไหม้มากหรือน้อยขึ้นอยู่กับองค์ประกอบทางเคมีของไม้ โดยทั่วไปเนื้อ ไม้จะประกอบด้วย คาร์บอน 50-55% ไฮโดรเจน 6-7% และออกซิเจน 40-45% ธาตุที่ให้ความร้อนในเนื้อไม้ ได้แก่ ไฮโดรเจนและคาร์บอน ปริมาณไฮโดรคาร์บอนนี้เอง ที่ทำให้ค่าความร้อนของการเผาไหม้ของไม้แต่ละชนิดมีความแตกต่างกัน

3) กลิ่นและควัน หรือสารระเหยน้อย การที่ไม้มีส่วนประกอบของสารเคมีทั้งที่เป็นสารอินทรีย์และสารอนินทรีย์ สารเคมีเหล่านี้เมื่อได้รับความร้อนจะเกิดปฏิกิริยาทางเคมี ซึ่งไอของสารระเหยเหล่านี้ เป็นสาเหตุของกลิ่นและควัน โดยทั่วไปสารระเหยในไม้จะมีอยู่ 75-80% ดังนั้นถ้าไม้ชนิดใดที่ปริมาณสารระเหยที่เป็นอันตรายหรือมีสารแทรกที่เป็นพิษอยู่มาก เช่น ยางไม้ ก็ไม่เหมาะที่จะนำมาใช้เป็นเชื้อเพลิง

4) มีขี้เถ้าน้อย โดยปกติเมื่อนำไม้ฟืนหรือถ่านมาเผาไฟ จะเห็นว่ามีของแข็งที่มีลักษณะเป็นผง ซึ่งส่วนมากมีสีขาวเทาเหลืออยู่หลังจากการเผาไหม้ เรียกว่า “ขี้เถ้า” ถ้าหากปริมาณขี้เถ้าเหลืออยู่มากจะมีผลต่อประสิทธิภาพของการใช้งานของไม้ฟืน คือ ทำให้พลังงานความร้อนลดลงและเป็นภาระในการกำจัด ฟืนที่ได้จากไม้แต่ละชนิดจะให้ปริมาณขี้เถ้าแตกต่างกัน

5) จุดติดไฟง่าย และมอดช้า ไม้แห้งที่ผ่านการปอกให้บางจะสามารถจุดติดไฟได้ง่าย เผาไหม้เร็ว และทำให้เชื้อเพลิงอื่น ๆ ติดลุกเป็นไฟได้ แต่ทั้งนี้การจุดติดไฟและการมอดยังมีส่วนเกี่ยวข้องกับความหนาแน่นของไม้ฟืนด้วย เพราะไม้ฟืนที่มีความหนาแน่นมากจะติดไฟยากกว่าไม้ฟืนที่มีความหนาแน่นต่ำ แต่จะคุ้แคงอยู่ได้นานและมอดช้ากว่าไม้ฟืนที่มีความหนาแน่นต่ำ

6) ผึ่งให้แห้งได้ในเวลาค่อนข้างรวดเร็ว หรือค่าความชื้นไม้พื้ที่ตีควรมีคุณสมบัติในการระเหยน้ำได้เร็วและแห้งได้ง่าย เพราะความชื้นมีผลต่อการเผาไหม้และการให้ค่าความร้อน ดังนั้นค่าความร้อนของไม้จะลดลงเมื่อความชื้นของไม้มีมาก

7) เสื่อมสภาพช้า เช่น การผุหรือการถูกแมลงกัดกินระหว่างการผึ่งและการเก็บรักษา คือ การที่เห็ดราเข้าทำลายไม้พื้มีผลทำให้คุณสมบัติของไม้เปลี่ยนแปลงไป เช่น สีของไม้พื้เปลี่ยนไป ความสามารถในการดูดซึมน้ำและความชื้นจากบรรยากาศสูงขึ้น เนื่องจากการเปลี่ยนแปลงทางกายภาพและทางเคมีของไม้พื้ เช่น เกิดรูพรุนมากขึ้น ความหนาแน่นของไม้ลดลง และยังมีผลทำให้ไม้พื้ที่ถูกทำลายโดยเห็ดราสามารถติดไฟง่ายขึ้น แต่ค่าความร้อนที่ได้ลดลง

2.1.2 วัตถุประสงค์ในการใช้ไม้พื้ ไม้พื้ นับว่าเป็นแหล่งพลังงานที่สำคัญเป็นอย่างยิ่งโดยเฉพาะในชนบท ที่สภาพแวดล้อมเอื้ออำนวยต่อการใช้พื้มาก คืออยู่ใกล้แหล่งของไม้พื้ ไม่ต้องซื้อหา สามารถที่จะเก็บหาได้โดยสะดวก ซึ่งความต้องการใช้ไม้พื้ในครัวเรือนสามารถจำแนกออกตามวัตถุประสงค์ของการใช้งานได้แก่ 1) ใช้ในการประกอบอาหาร ในชนบทส่วนใหญ่จะประกอบอาหารเฉพาะช่วงเวลาเช้าและเย็นเท่านั้น เพื่อใช้ในการหุงข้าว นึ่งข้าวเหนียว และปรุงอาหารอื่น ๆ 2) ใช้เพื่อก่อไฟผิงในฤดูหนาว โดยเฉพาะในชนบทที่ยากจน ขาดแคลนเครื่องนุ่งห่ม ต้องใช้ไม้พื้ก่อไฟเพื่อความอบอุ่นตั้งแต่เย็นจนถึงเช้าในฤดูหนาว ในฤดูนี้จึงมีการเก็บสะสมไม้พื้ไว้ใช้เป็นจำนวนมาก 3) ใช้ในการก่อไฟให้สัตว์เลี้ยง เช่น วัว ควาย โดยประชาชนในชนบทจะเลี้ยงสัตว์ไว้ได้ดูบ้านและจุดพื้เพื่อไล่แมลงต่าง ๆ เช่น ยุง ไร เป็นต้น 4) ใช้สำหรับการอยู่ไฟหลังคลอดบุตรของแม่บ้าน แม่บ้านที่คลอดบุตรต้องอยู่ไฟโดยใช้พื้เผาให้เกิดความร้อนและผู้อยู่ไฟจะนอนเหนือกองไฟ ปัจจุบันการอยู่ไฟแบบนี้มีน้อยลง เพราะการแพทย์สมัยใหม่เข้าถึงชนบท แต่ก็ยังมีให้เห็นอยู่บ้างในชนบทที่ห่างไกลความเจริญ 5) ใช้สำหรับเผาศพ ชาวชนบทส่วนใหญ่เกือบทั้งหมด เมื่อมีผู้เสียชีวิตลง ญาติ ๆ จะนำศพไปเผาโดยใช้เชื้อเพลิงจากไม้พื้ (อภิรักษ์ อนันต์ศิริวัฒน์, 2529)

2.1.3 แหล่งของไม้พื้ การใช้ไม้พื้ทางภาคเหนือของประเทศไทยส่วนใหญ่จะมีแหล่งมาจากป่าธรรมชาติโดยเฉพาะแถบชายแดนและบนที่สูง มักจะใช้พื้โดยไม่รู้คุณค่า หรือใช้ไม้ที่มีค่าทางเศรษฐกิจทำพื้ เพราะให้ความร้อนสูงและหาได้ในป่าธรรมชาติไม่ต้องซื้อหามา ซึ่งจากการสำรวจของสำนักงานพลังงานแห่งชาติพบว่า แหล่งที่ได้มาของพื้แบ่งออกได้เป็น 1) หามาจากป่าระยะทางน้อยกว่า 5 กิโลเมตร 2) จากป่าระยะทางมากกว่า 5 กิโลเมตร 3) บริเวณที่ของตัวเอง 4) บริเวณที่ของคนอื่น ถ้าถือว่าการไปหาพื้ในรัศมีเกินกว่า 5 กิโลเมตร หมายถึงเกิดภาวะขาดแคลนพื้ จากการสำรวจพบว่า ปริมาณการใช้พื้ของภาคเหนือของ 1 คน ต่อปี มีค่า

เท่ากับ 126.33 กิโลกรัม เกิดภาวะการฉาดแคลนฟอสฟอรัส 6.61 กิโลกรัมต่อปี หรือคิดเป็นอัตรา ร้อยละ 5.23 ของปริมาณฟอสฟอรัสทั้งหมด

อภิรักษ์ อนันต์ศิริวัฒน์ (อ้างแล้ว) และกิติชัย เจริญขวัญ (2529) ได้กล่าวถึงการ ใช้ประโยชน์จากไม้พุ่มที่ชาวชนบททั่วไปนำมาใช้ในครัวเรือนพบว่า ได้มาจากหลายทางด้วยกัน เช่น การซื้อหา การแลกเปลี่ยน และการเก็บหาเอง ซึ่งแหล่งที่มาจากการเก็บหาไม้พุ่มนั้น ได้มาจากหลายแหล่งด้วยกัน แต่พอสรุปได้เป็น 4 แหล่งหลัก ๆ คือ

1) ไม้พุ่มไร่ปลายน ในกรณีที่ชาวบ้านอาศัยอยู่ในเขตป่าหรือมีบางส่วนของไร่ นา อยู่ในเขตป่า ทำให้บริเวณนั้นกลายเป็นป่าไร่ปลายน และมักมีการออกหนังสือรับรองการทำกิน ประเภท ก (นส.3 ก) ทำให้เจ้าของที่นาได้ฟันจากต้นไม้ในป่าเหล่านั้น

2) ต้นไม้ที่ขึ้นอยู่ตามทุ่งนา ตามคันนา ซึ่งมักจะเป็นทุ่งนาของชาวบ้านที่ตั้งอยู่เป็น ปีกแผ่นหนาแน่นพอสมควรที่นาแปลงนั้น ได้จากการแผ้วถางป่าลงเพื่อทำนาติดต่อกันมานาน หลายปี มีต้นไม้เหลือเพียงไม่กี่ต้น จึงมีการตัดกิ่งก้านหรือโค่นต้นไม้เหล่านี้มาใช้เป็นฟืน เป็นต้น

3) ป่าที่อยู่ใกล้เคียงหมู่บ้าน โดยที่ชาวบ้านที่อยู่อาศัยใกล้เคียงป่า เข้าไปเก็บหา เศษไม้ปลายไม้ ได้แก่ กิ่ง ลำต้น ที่แห้งตายและร่วงหล่นหักโค่นลงมา หรือบางครั้งก็มีการตัดฟัน ต้นไม้ยืนต้นในป่าลงเพื่อนำมาใช้เป็นฟืน

4) ต้นไม้ที่ปลูกไว้ตามสวน ตามนาของตนเอง และของเพื่อนบ้านที่อยู่ข้างเคียง ซึ่ง ต้นไม้เหล่านี้อาจเป็นพวกผลไม้มือหรือไม้ยืนต้นอื่น ๆ ที่ปลูกไว้เพื่อความร่มเย็น

2.1.4 ชนิดของไม้พุ่ม

ไม้ที่นิยมนำมาใช้ทำฟืน ส่วนมากชาวบ้านจะเก็บหาไม้พุ่มใช้เองนั้น มักไม่ค่อย เลือกรูปแบบของไม้เท่าใดนัก เนื่องจากต้องการความสะดวก ไม่ต้องใช้เวลาเดินทางเพื่อให้ได้ชนิดไม้ ที่ต้องการ ไม้ที่ใช้จึงมีหลายชนิด และแต่ละท้องถิ่นก็มีการใช้ไม้มาทำฟืนแตกต่างกันไปแล้วแต่ ความนิยมและการหาได้ง่ายในถิ่นนั้น ๆ เมธินี หินแจ่ม (2529) พบว่า โดยทั่วไปแล้วชนิดของไม้ที่ นิยมนำมาใช้ทำฟืนได้แก่ กระบอก มะค่าแต้ ฉนวน (เก็ดคำ) ตะโก ประคู้ แดง สะเดา มะม่วงป่า พะยูง พะยอม ขอบป่า ยางกราด ฯลฯ

ชริน สมานธิ (2525) พบว่า พันธุ์ไม้ที่ปลูกในโครงการต่าง ๆ เพื่อเป็นไม้พุ่มตาม หน่วยพัฒนาต้นน้ำ ลักษณะทางวนวัฒนวิทยาของไม้บางชนิดที่ปลูกทำฟืนบนพื้นที่สูงได้แก่

1. กระถินณรงค์ (*Acacia auriculaeformis* Cunn.) เป็นไม้ยืนต้นขนาดเล็ก ถึงขนาด กลาง สูง 5-15 เมตร ลำต้นมักคดงอ ไม้ผลัดใบ ขึ้นได้ดีในดินและสภาพภูมิประเทศเกือบทุกชนิด ทนทานต่อความแห้งแล้ง – สภาพน้ำท่วม สืบพันธุ์ด้วยเมล็ด เปอร์เซ็นต์การงอก 60-90%

2. กระถินยักษ์ (*Leucaena leucocephala* (Lam.) de Wit) เป็นไม้ขนาดกลางไม่ผลัดใบ ชอบขึ้นในดินเป็นกลาง หรือค่อนข้างเป็นด่าง สามารถขึ้นได้ในดินจำพวกหินปูนไปจนถึงหินปะการัง ทนต่อสภาพความแห้งแล้งได้ดี และทนต่อสภาพความเป็นเกลือได้ จึงสามารถขึ้นได้ในดินทุกชนิด สืบพันธุ์ด้วยเมล็ด ลักษณะพิเศษรากช่วยปรับปรุงดิน
3. มะเกิ้ม (*Canarium venosum* Craib.) เป็นต้นไม้ขนาดเล็ก จนถึงใหญ่สูง 10-20 เมตร สืบพันธุ์โดยใช้เมล็ด พบขึ้นตามป่าเบญจพรรณทั่ว ๆ ไป
4. แกทราย (*Stereospermum neuranthum* Kurz) เป็นไม้ผลัดใบขนาดกลางถึงใหญ่ สูง 15-25 เมตร ชอบขึ้นในป่าดิบชื้น และป่าเบญจพรรณ สืบพันธุ์โดยใช้เมล็ด
5. มะม่วงป่า (*Mangifera caloneura* Kruz) เป็นไม้ชนิดกลางถึงใหญ่ สูง 12-30 เมตร ขึ้นประปรายตามป่าผลัดใบ ป่าดิบ สืบพันธุ์โดยใช้เมล็ด
6. ตุ่มเต็น (*Duabanga grandiflora* (Walp.)) เป็นไม้ผลัดใบขนาดกลางถึงใหญ่ สูง 15-30 เมตร พบขึ้นทั่วไปตามป่าดิบค่อนข้างชื้น สืบพันธุ์โดยใช้เมล็ด
7. จี้เหล็กบ้าน (*Cassia siamea* Britt.) เป็นไม้ขนาดกลาง สูง 15-20 เมตร มีใบเขียวตลอดปี สามารถขึ้นได้ดีในดินร่วนปนทราย มีการระบายน้ำดี สืบพันธุ์โดยใช้เมล็ด
8. ซ้อ (*Gmelina arborea* Roxb.) เป็นไม้โตเร็วขนาดกลางถึงใหญ่ สูง 15-25 เมตร พบขึ้นตามป่าเขตเบญจพรรณ และป่าดิบแล้ง ชอบขึ้นบนดินที่มีความชุ่มชื้นดี สืบพันธุ์โดยใช้เมล็ด
9. นนทรีป่า (*Peltophorum pterocarpum* Kurz) เป็นไม้ผลัดใบขนาดกลางถึงใหญ่ สูง 8-25 เมตร สืบพันธุ์โดยใช้เมล็ด
10. สะเดาอินเดียหรือควินิน (*Azadirachta indica* Juss.) เป็นไม้ขนาดกลางถึงใหญ่ สูง 5-15 เมตร เติบโตได้ดีในดินเกือบทุกชนิด และขึ้นได้ในเกือบทุกสภาพภูมิประเทศ สืบพันธุ์โดยใช้เมล็ด

2.1.5 การใช้ไม้พื้ของชาวเขา

ไม้พื้ถือเป็นแหล่งพลังงานที่จำเป็นในการหุงต้มอาหาร ให้ความอบอุ่นแก่ร่างกาย และถือเป็นแหล่งทรัพยากรที่หาง่าย ราคาถูก เมื่อเปรียบเทียบกับพลังงานอื่น ๆ เหตุที่ไม้พื้เป็นทรัพยากรที่หาง่ายจึงมีการนำมาใช้อย่างไม่รัดกุม ทำให้ป่าไม้ซึ่งเป็นแหล่งไม้พื้ถูกทำลายไปอย่างมาก การใช้ไม้พื้สำหรับการดำรงชีพของชาวเขาซึ่งถือว่าเป็นกลุ่มที่มีการตัดไม้เพื่อนำไม้มาใช้ประโยชน์ในชีวิตประจำวันมาก นับตั้งแต่การถางป่าเพื่อนำไม้มาทำพื้หุงต้มอาหาร เพื่อให้ความอบอุ่น และเพื่อทำไร่เลื่อนลอย การใช้ไม้พื้ของชาวเขาแต่ละเผ่า สามารถจำแนกได้ดังนี้ (สมาน รวยสูงเนิน, 2526)

1) กะเหรี่ยงหรือปกากะญอ เป็นชนเผ่าที่มีการตั้งบ้านเรือนบนที่สูง ไม้ที่ใช้เป็น ไม้เนื้อแข็งทั่ว ๆ ไป ไม้ไผ่ และไม้อื่น ๆ ที่เก็บหาได้ง่าย ตัวอย่างไม้ที่พวกกะเหรี่ยงใช้ ได้แก่ ตะแบก ยาง กระบก วิธีนำไม้ที่ตัดแล้วกลับมาใช้ที่อยู่อาศัยของตน โดยการใส่ตะกร้าแล้วแบกไต่บัน หลังนำมากองไว้ใต้ถุนบ้าน จากการสำรวจประชากรของกองสงเคราะห์ชาวเขา ประมาณ หนึ่งครัวเรือนใช้ไม้พื้นและถ่านประมาณ 20.51 ลูกบาศก์เมตรต่อปีต่อครัวเรือน

2) อีโก้ เป็นชนเผ่าที่แบ่งเป็น 6 กลุ่มย่อย คือ ปูลี ยีชะ นาคี มาเว อาเช่อและ ยีเยาะ จากการสำรวจของประชากรของกองสงเคราะห์ชาวเขามี 95 หมู่บ้าน 2,202 ครัวเรือน ไม้ที่ใช้ได้แก่ แดงน้ำ เต่า รัง ตะแบกและเต็ง โดยหนึ่งครัวเรือนใช้ไม้พื้นและถ่านเฉลี่ย 29.99 ลูกบาศก์เมตรต่อปีต่อครอบครัว

3) มูเซอ เป็นชาวเขาที่มีภูมิลำเนาอยู่ทางธิเบต แต่ถูกจีนรุกรานจึงอพยพเข้ามายัง ไทย ชาวจีนเรียก Lo Hei หรือ La Heir ชนิดของไม้ที่ใช้ได้แก่ สัก ก่อ ทะโล้ ตะแบก หว้า ผ่าเสี้ยน ดินนาก ตะคร้อ และแดงน้ำ มีการใช้ไม้พื้นและถ่านเฉลี่ย 39.64 ลูกบาศก์เมตรต่อปีต่อครอบครัว

4) ลีซอ จากการสำรวจจำนวนประชากรของกองสงเคราะห์ชาวเขามี 15,738 คน ชนิดของไม้ที่ใช้ได้แก่ ทะโล้ ก่อ ซ้อ และสัก มีการใช้ไม้พื้นและถ่านประมาณ 42.17 ลูกบาศก์เมตร ต่อปีต่อครอบครัว

5) เย้า ชนิดไม้ที่ใช้ได้แก่ ดินนาก เหมือด ขันทอง เลียน ตั่ว เต่า ไม้ไผ่ หว้า ดินเป็ด ประดู่ เหียง รัง เต็ง ค่าง ผ่าเสี้ยน มีการใช้ไม้พื้นและถ่านประมาณ 53.76 ลูกบาศก์เมตรต่อปี ต่อครอบครัว

6) ม้งหรือแม้ว เป็นชนกลุ่มน้อยอาศัยอยู่บริเวณภูเขาสูงภาคเหนือในเขตจังหวัด เชียงใหม่ เชียงราย น่าน แม่ฮ่องสอน ลำปาง ตาก พิชณุโลก เพชรบูรณ์ สุโขทัย แพร่ กำแพงเพชร พะเยา ตั้งถิ่นฐานบ้านเรือนบนภูเขาสูง ๆ อากาศเย็นใกล้แหล่งต้นน้ำลำธาร ชนิดไม้ที่นิยมใช้ได้แก่ ไม้ไผ่ และไม้ภาคแดง มีการใช้ไม้พื้นและถ่านประมาณ 43.5 ลูกบาศก์เมตรต่อปีต่อครอบครัว

2.1.6 การแก้ไขปัญหาการขาดแคลนไม้พื้น การป้องกันวิกฤติการขาดแคลน ไม้ไว้ใช้สอยภายในประเทศโดยเฉพาะด้านการใช้ประโยชน์ในรูปแบบ ไม้พื้นไว้เป็นเชื้อเพลิง เพื่อ ใช้ทำเป็นเชื้อเพลิงพลังงานมีหลายวิธีดังนี้ (สำนักงานพลังงานแห่งชาติ, 2523)

1) การปลูกป่าฟื้นฟูชุมชนสำหรับหมู่บ้านขึ้น เพื่อเป็นแหล่งผลิตไม้พื้นสำหรับ หมู่บ้านในอนาคต เนื่องจากต้นไม้เป็นทรัพยากรที่สามารถขาดแคลนได้ ฉะนั้นการปลูกป่าไม้ นับเป็นทางหนึ่งที่จะสามารถแก้ไขปัญหาการขาดแคลนเชื้อเพลิงได้ นอกจากนี้ยังช่วยปรับปรุง สภาพแวดล้อมในแง่นิเวศวิทยาอีกด้วย ซึ่งการปลูกป่าไม้พื้น อาจทำในพื้นที่บริเวณใกล้เคียง หมู่บ้าน เช่น ที่ดินสาธารณะ โรงเรียน วัด หรือป่าสงวนแห่งชาติ ที่มีสภาพเสื่อมโทรม เป็นต้น

แต่การปลูกป่าทดแทนที่จะมองเพียงวัตถุประสงค์อย่างเดียวคือ ปลูกไว้เพื่อใช้ทำเป็นเชื้อเพลิง ครอบครองในแง่ของต้นไม้ที่เมื่อปลูกแล้วสามารถให้ประโยชน์ได้หลายอย่างด้วย (Multipurpose tree) เช่น ใบ ยอดอ่อนใช้บริโภค เลี้ยงสัตว์ เนื้อไม้ใช้ทำฟืน ถ่าน เครื่องใช้สอย เป็นต้น ซึ่งไม้ที่ดีควรมีลักษณะดังนี้

- สามารถเจริญเติบโตได้ดี แม้ในสภาพดินที่เหลว
- สามารถทนต่อสภาพน้ำขังได้
- สามารถทนต่อสภาพแห้งแล้งของพื้นที่ซึ่งมีช่วงความแห้งแล้งยาวนาน ฝนตก

น้อยและอุณหภูมิสูง

- เนื้อไม้แข็ง หนัก และใช้ประโยชน์ได้กว้างขวาง
- เรือนยอดเล็ก โปร่งบาง เหมาะสำหรับปลูกพืชแทรกได้ตามระบบวนเกษตร
- แแตกหน่อได้ดี
- มีอัตราเสี่ยงต่ออันตรายจาก โรค แมลง และ ไฟป่า น้อย

ปัญหาของการปลูกสร้างสวนป่าเพื่อใช้ทำเชื้อเพลิงคือ การดูแลรักษาสวนป่าให้เจริญเติบโตจนสามารถตัดฟืนไม้มาใช้ได้ เริ่มตั้งแต่การเพาะกล้า การย้ายปลูก อัตราการรอดตาย รวมไปถึงการดูแลไม่ให้สัตว์เลื้อยจำพวก วัว ควาย เข้าไปกัดกินหรือเหยียบย่ำ รวมทั้งปัญหาการขาดความร่วมมือจากชุมชนท้องถิ่น เนื่องจากไม่เข้าใจถึงความสำคัญของการปลูกสร้างสวนป่าและมีการเวนคืนที่ดินที่ประชาชนเข้าไปทำกินอย่างผิดกฎหมาย การห้ามเก็บของป่า เป็นต้น ทำให้ประชาชนต่อต้านการปลูกสร้างสวนป่า ดังนั้นการดำเนินการปลูกสร้างสวนป่าที่จะสามารถบรรลุซึ่งวัตถุประสงค์ได้ต้องได้รับความร่วมมือสนับสนุนจากชุมชนท้องถิ่น ต้องมีการชี้แจงให้เข้าใจถึงการขาดแคลนไม้ใช้สอยในชีวิตประจำวัน

2) เศษไม้ปลายไม้ที่เหลือจากการทำไม้ เช่น กิ่งก้าน ตอ ที่ทิ้งไว้ในป่า หรือเศษไม้จากการเตรียมพื้นที่ปลูกสร้างสวนป่า ที่ส่วนใหญ่จะทิ้งไว้ในป่าหรือเผาทิ้ง ถ้าหากมีการนำเศษไม้เหล่านี้มาใช้ให้เกิดประโยชน์จะทำให้ประหยัดพลังงานจากไม้ลงไปได้อีกทางหนึ่ง

3) การประหยัดการใช้พลังงานจากไม้ จากการที่ประชาชนในชนบทส่วนใหญ่ใช้ไม้ฟืนในการหุงต้มอาหาร โดยใช้เตาแบบง่าย ๆ เช่น เตาสามขา หรือใช้หิน 3 ก้อน วางแทนเตา ซึ่งทำให้สิ้นเปลืองพลังงานเชื้อเพลิงและสูญเสียพลังงานอย่างมาก ดังนั้นจึงควรหาทางเพิ่มประสิทธิภาพเตาให้สูงขึ้นโดยการเปลี่ยนมาใช้เตาอั้งโล่ ที่นับเป็นอุปกรณ์ที่ใช้ในการหุงต้มทั้งไม้ฟืนและถ่าน ประกอบด้วยส่วนต่าง ๆ ได้แก่ ช่องใส่เชื้อเพลิง รางผึ่ง ผนังเตา ประตูลมเข้า เสา ส่วนประกอบต่าง ๆ เหล่านี้มีผลต่อประสิทธิภาพของการใช้งานเชื้อเพลิง เตาอั้งโล่ที่ใช้กับฟืนเรียกว่า เตาฟืน และเตาอั้งโล่ที่ใช้กับถ่านเรียกว่า เตาถ่าน ซึ่งเป็นเตาที่มีลักษณะช่วยให้เกิดการจุดติด

ไฟง่าย และถ่ายเทความร้อนสู่ภายนอกได้รวดเร็ว เก็บความร้อนได้มากและนาน มีอัตราการสูญเสียความร้อนน้อย เพื่อที่จะได้ไม่ต้องเติมเชื้อเพลิงบ่อย ๆ ซึ่งจะช่วยให้เกิดการประหยัดเชื้อเพลิงลงไปได้

4) อื่น ๆ เช่น การปรับเปลี่ยนวิธีการใช้พลังงานจากไม้ในรูปแบบถ่าน การใช้พลังงานทางเลือกอื่น ๆ เช่น ก๊าซ ไฟฟ้า เป็นต้น

2.1.7 การปลูกสร้างสวนป่าบนพื้นที่สูง

กรมป่าไม้ (2527) ได้มีการดำเนินงานในระดับกองที่เป็นเจ้าของโครงการปลูกป่าอยู่ 3 กอง คือ กองบำรุง กองจัดการที่ดินป่าสงวนแห่งชาติ และกองอนุรักษ์ต้นน้ำ สำหรับในที่สูงระดับตั้งแต่ 700 เมตร ขึ้นไป เป็นหน้าที่ของกองอนุรักษ์ต้นน้ำ สำหรับโครงการเกี่ยวกับป่าขึ้นเพื่อการใช้สอยบนที่สูง กองอนุรักษ์ต้นน้ำมีโครงการดำเนินงานในภาคเหนือ ปัจจุบันมี 5 โครงการ มีรายละเอียดเกี่ยวกับโครงการโดยสรุปดังนี้

1. โครงการปลูกป่าไม้พื้น และไม้ใช้สอย เป็นส่วนหนึ่งของโครงการพัฒนาป่าไม้ที่สูงตามแผนการพัฒนาเกษตรภาคเหนือ ตามโครงการเงินกู้จากธนาคารโลก เริ่มดำเนินการในปี พ.ศ. 2523 ระยะโครงการ 5 ปี ทำการปลูกไม้พื้นและไม้ใช้สอยเพื่อชุมชนชาวเขา โดยกันพื้นที่ส่วนหนึ่งในพื้นที่ใกล้เคียงหมู่บ้านชาวเขาเป็นพื้นที่ป่าพื้น มีเนื้อที่สามารถผลิตไม้พื้นเพื่อสนองความต้องการของชาวเขาประมาณหนึ่งในสามของความต้องการทั้งหมด การดำเนินการจนถึงปี พ.ศ. 2525 ได้ดำเนินการไปแล้ว 5,625 ไร่

2. โครงการทดลองและสาธิตการปลูกไม้ใช้สอย เป็นส่วนหนึ่งของโครงการพัฒนาลุ่มน้ำแม่แจ่ม ตามความช่วยเหลือของ USAID กำหนดระยะเวลา 6 ปี (พ.ศ. 2525-2531) มีเป้าหมายในการปลูกไม้ใช้สอย 750 ไร่

3. โครงการปลูกป่าพื้นสำหรับหมู่บ้าน ปลูกป่าเพื่อผลิตไม้พื้นให้กับหมู่บ้านในบริเวณใกล้เคียง หน่วยปรับปรุงต้นน้ำ และหน่วยพัฒนาต้นน้ำ เริ่มปลูกปี พ.ศ. 2520 ดำเนินการจนถึงปี พ.ศ. 2522 ดำเนินการปลูกได้ 11,950 ไร่

4. โครงการป่าไม้หมู่บ้านสำหรับใช้สอยและทำพื้น เป็นส่วนหนึ่งของโครงการจัดหมู่บ้านหลวงพัฒนาชาวเขาตามนัยมติรัฐมนตรี เมื่อวันที่ 2 มกราคม 2520 โครงการจะใช้พื้นที่เฉลี่ยประมาณ 1.5 ไร่ต่อครอบครัว โดยจัดการป่าธรรมชาติ หรือจัดพื้นที่ปลูกป่าพื้นชุมชนสำหรับหมู่บ้าน เริ่มดำเนินการในปี พ.ศ. 2520 ดำเนินการไปแล้ว 900 ไร่

5. โครงการปลูกป่าพื้นชุมชน เป็นส่วนหนึ่งของโครงการพัฒนาที่สูงไทยเยอรมัน ด้านป่าไม้ ปลูกป่าพื้นสำหรับหมู่บ้านในบริเวณใกล้เคียงหมู่บ้าน ในพื้นที่เขตรับผิดชอบของหน่วยพัฒนาต้นน้ำที่ 33 (แม่สรวย) มีแผนดำเนินการ 4 ปี ระหว่างปี พ.ศ. 2527-2530 มีเป้าหมายการปลูกในป่าเนื้อที่รวม 500 ไร่

นอกจากโครงการเกี่ยวกับป่าฝืนโดยตรงแล้ว กรมป่าไม้ โดยกองอนุรักษ์ต้นน้ำ ยังได้มีโครงการปลูกป่าเพื่อรักษาต้นน้ำ ซึ่งตั้งแต่เริ่มปลูกจนถึงปี พ.ศ. 2526 ได้ดำเนินการไปแล้ว รวมพื้นที่ได้ 813.01 ตารางกิโลเมตร หรือ 508,131.25 ไร่ ในจำนวนพื้นที่ทั้งหมดนี้แยกออกมาเป็น พื้นที่ป่าปลูกเพื่อสนองความต้องการการใช้ไม้พื้นบนที่สูงในอนาคต จำนวน 30,470 ไร่ โดยจะใช้ รอบหมุนเวียน 5 ปี พื้นที่ดังกล่าวสามารถผลิตไม้พื้นได้ 3-5 ม.³/ไร่ ฉะนั้นพื้นที่ดำเนินการเพื่อ ป่าฝืน 30,570 ไร่ จะได้พื้นหมุนเวียนใช้ ปีละ 91,410-152,350 ม.³/ปี ซึ่งตัวเลขนี้ยังไม่พอเพียงกับ ความต้องการใช้ไม้พื้นของชาวเขาและชาวไทยที่อาศัยบนที่สูง ซึ่งใช้ไม้พื้นในปี พ.ศ. 2525 ถึง 2,140,532.45 ม.³ และความต้องการการใช้ไม้พื้นก็คงจะเพิ่มขึ้นตามอัตราการเพิ่มของประชากร

ขั้นตอนในการปลูกป่าบนพื้นที่สูงโดยทั่วไปแล้วคล้ายคลึงกับการปลูกป่าใน ท้องถิ่นอื่น ๆ คือ มีการสำรวจระดับพื้นที่ เฝ้า เก็บบริบ ปักหลัก ปลูก คายวัชพืช ซึ่งแต่ละขั้นตอนจะมี การกำหนดระยะเวลาตามแผนงานที่เหมาะสม เช่น การสำรวจพื้นที่ปลูกป่าในปีต่อไปจะกระทำ ก่อนสิ้นปีงบประมาณ จากนั้นจะรังวัดหมายแนวเขตกันพื้นที่สร้างสวนใหม่ ประมาณเดือนตุลาคม- เมษายน ดำเนินการปลูกประมาณเดือนพฤษภาคม คายวัชพืชครั้งแรกประมาณเดือนสิงหาคม ครั้งที่สองประมาณเดือนตุลาคม แล้วทำการชิงเผาในเดือนพฤศจิกายน เป็นต้น ซึ่งระยะเวลาแต่ละ สวนอาจเหลื่อมล้ำกันได้ตามความเหมาะสม การปลูกป่าบนที่สูงใช้วิธีย้ายปลูก โดยเฉพาะซากกล้าไม้ อายุประมาณ 1 ปี ระยะห่างที่ใช้ปลูกคือ 4x4 เมตร 1 ไร่ จะมีจำนวน 100 ต้น

การนำแนวคิดเกี่ยวกับไม้พื้นร่วมวิเคราะห์ในการศึกษาครั้งนี้ เพื่อให้เกิดความรู้ ความเข้าใจเกี่ยวกับความสำคัญของไม้พื้นต่อการดำรงชีวิตในด้านของการเป็นพลังงานเชื้อเพลิงที่ ใช้ในชีวิตประจำวันว่ามีวัตถุประสงค์ในการใช้อย่างไรบ้าง มีแหล่งที่มาจากแหล่งใดบ้าง รวมทั้ง เพื่อศึกษาถึงชนิดและคุณสมบัติของพันธุ์ไม้ที่เหมาะสมแก่การทำฝืน ทั้งนี้เพื่อเป็นแนวทางในการ ป้องกันวิกฤตการณ์ขาดแคลนไม้ไว้ใช้สอยด้านการใช้ประโยชน์ในรูปแบบไม้พื้นไว้เป็นเชื้อเพลิง พลังงาน

2.2 แนวคิดเกี่ยวกับการจัดการทรัพยากรป่าไม้

ทรัพยากรป่าไม้ หมายถึง พื้นที่ดินที่มีต้นไม้ใหญ่ขึ้นปะปนรวมกันเป็น หมูใหญ่ มีองค์ประกอบ เช่น ภูเขา ลำห้วย สัตว์ป่า ผสมกลมกลืนกันเป็นระบบนิเวศ ป่าไม้หรือ ต้นไม้ใหญ่มีส่วนสัมพันธ์และเกี่ยวข้องกับการดำรงชีวิตของมนุษย์โดยหน้าที่ ซึ่งจำแนก ออกไปเป็น 3 ประการหลัก ๆ คือ ประการแรก ทำหน้าที่อนุรักษ์สิ่งแวดล้อมที่จำเป็นต่อการเป็นอยู่ ของมนุษย์ ประการที่สอง อำนวยผลประโยชน์ทางเศรษฐกิจของมนุษย์ และประการที่สามคือ ก่อประโยชน์ทางสังคมให้แก่มนุษย์ (อำนาจ คอวนิช, 2539)

อำนาจ คอวนิช ยังได้กล่าวถึงจุดมุ่งหมายในการจัดการป่าไม้ เป็นหลักการอย่างกว้าง ๆ 4 ประการคือ

1. เพื่อให้สภาพป่าที่ได้รับการจัดการนั้นดำรงอยู่ในสภาพป่าสมบูรณ์ (Normal forest) ในขั้นปลาย
2. เพื่อให้ป่าที่ได้รับการจัดการสามารถอำนาจผลผลิตอันตรงคุณค่าในทางเศรษฐกิจ คือ สามารถผลิตไม้และของป่าได้มากที่สุดและมีคุณภาพดีที่สุดโดยสม่ำเสมอ
3. เพื่อให้ป่าที่ได้รับการจัดการสามารถทรงอิทธิพลต่อดินฟ้าอากาศ ควบคุมความชื้น ปริมาณน้ำฝน ป้องกันผิวน้ำดินมิให้เกิดอันตรายจากการกัดเซาะของน้ำลมและฝน
4. เพื่อกำหนดแนวทางปฏิบัติให้ถูกต้องเหมาะสมกับความถูกต้องตามหลักวิชาการปลูกบำรุง

สำหรับการจัดการป่าไม้ของประเทศไทยนั้น ถือว่าป่าไม้เป็นระบบธรรมชาติที่สำคัญยิ่งที่ทำหน้าที่ให้บริการแก่สังคมมนุษย์อยู่ 2 ประการ คือ 1) ให้ไม้และของป่าสำหรับการใช้สอย 2) ทำหน้าที่ป้องกันและรักษาความสมดุลของธรรมชาติ ดังนั้นการจัดการป่าไม้ต้องคำนึงถึงทั้งการอนุรักษ์และการพัฒนาทรัพยากรป่าไม้ไปพร้อมๆกัน โดยแบ่งพื้นที่ป่าออกเป็น 2 ประเภทตามศักยภาพและความเหมาะสมของสภาพป่านั้นๆ ป่าทำหน้าที่ผลิตไม้และของป่าเรียกว่า “ป่าเศรษฐกิจ” ปกติอาจเป็นป่าธรรมชาติ(Natural forest) หรือ ป่าปลูก (Man-made forest) พื้นที่ป่าเหล่านี้ ควรได้รับการพัฒนาให้ได้ผลผลิตจากป่าเพิ่มขึ้น สำหรับป่าที่ทำหน้าที่ป้องกันภัยธรรมชาติและรักษาสมดุลของธรรมชาติเรียกว่า “ป่าอนุรักษ์” มักเป็นป่าธรรมชาติที่มีความสมบูรณ์ มีความหลากหลายทางชีวภาพสูง อยู่บนที่สูงและมีความลาดชันมาก เป็นแหล่งต้นน้ำลำธาร ประเทศไทยได้จัดป่าลักษณะดังกล่าวเป็นอุทยานแห่งชาติ เขตรักษาพันธุ์สัตว์ป่า และเป็นลุ่มน้ำชั้นที่หนึ่ง ซึ่งต้องเน้นเรื่องการอนุรักษ์เป็นสำคัญ (นิวัติ เรืองพานิช, 2536)

ดังนั้นจึงได้มีการนำหลักการอนุรักษ์ทรัพยากรป่าไม้บรรจุไว้ในแผนพัฒนาเศรษฐกิจและสังคมแห่งชาติ ฉบับที่ 8 (พ.ศ.2540-2544) ได้กำหนดแนวทางในการจัดการทรัพยากรธรรมชาติและสิ่งแวดล้อม (โดยเฉพาะในส่วนที่เกี่ยวข้องกับทรัพยากรป่าไม้) เพื่อเป็นปัจจัยเกื้อหนุนการดำรงชีวิตและการพัฒนาประเทศได้อย่างต่อเนื่องไว้ตามเป้าหมายสำคัญพอสังเขปได้ดังนี้

1. พื้นฟูบูรณะพื้นที่ป่าเพื่อการอนุรักษ์ให้ได้ร้อยละ 25 ของพื้นที่ประเทศ
2. ส่งเสริมป่าชุมชนและการดูแลรักษาป่าชุมชน เพื่อการใช้ประโยชน์และการรักษาสภาพแวดล้อมของชุมชน โดยเปิดโอกาสให้ประชาชนเข้ามามีส่วนร่วมในการจัดการทรัพยากรธรรมชาติและสิ่งแวดล้อม ด้วยการ 1) เปิดโอกาสให้ชุมชนท้องถิ่นมีส่วนร่วมใน

การวางแผน ตัดสินใจ และติดตามประเมินผลในโครงการพัฒนาของรัฐที่จะมีผลกระทบต่อทรัพยากรธรรมชาติและสิ่งแวดล้อม โดยให้รัฐมีขั้นตอนพิจารณาพิจารณา 2) ออกพระราชบัญญัติป่าชุมชน ซึ่งเป็นที่ยอมรับจากทุกฝ่าย เพื่อให้ชุมชนมีสิทธิตามกฎหมายในการดูแลและใช้ประโยชน์จากป่าชุมชน

สำหรับแนวทางการจัดการป่าไม้ในอนาคตนั้น ต้องคำนึงถึงหลักความยั่งยืนและความสมดุลระหว่างการอนุรักษ์กับการพัฒนาทรัพยากรป่าไม้ของชาติเพื่อให้บริการและสนองความต้องการของประเทศ จึงจำเป็นต้องพิจารณาแนวทางของการจัดการป่าไม้ในประเทศไทยทั้งที่เป็นแผนรับและแผนรุก ดังนี้ (นิวัตติ์ เรืองพานิช, อ้างแล้ว)

1. การอนุรักษ์และจัดการพื้นที่ป่าธรรมชาติเพื่อรักษาระบบนิเวศโดยเน้นการจัดการป่าไม้ในรูปแบบอุทยานแห่งชาติ เขตรักษาพันธุ์สัตว์ป่าและเป็นแหล่งต้นน้ำลำธาร โดยจะไม่มีการผลิตไม้ออกจากป่าธรรมชาติอีกต่อไป จัดว่าเป็นแผนรับเพื่อป้องกันและฟื้นฟูธรรมชาติที่เหลืออยู่ให้คงอยู่ต่อไป

2. ฟื้นฟูระบบนิเวศป่าไม้ ซึ่งเป็นปรากฏการณ์สุดท้ายของระบบธรรมชาติของประเทศไทย โดยมีหน่วยงานดูแลเป็นการเฉพาะ และมีผู้รับผิดชอบในพื้นที่ป่าทุกแห่งโดยอาศัยความเข้าใจและการสนับสนุนจากประชาชนส่วนใหญ่

3. รมรงค์และสร้างแนวร่วมในการอนุรักษ์ฟื้นฟูระบบนิเวศป่าไม้โดยการเข้าถึงประชาชนและองค์กรพัฒนาเอกชนอย่างกว้างขวาง

4. สนองความต้องการใช้ไม้โดยส่งเสริมให้มีการปลูกป่าเพื่อผลิตไม้ในรูปแบบต่างๆ โดยเฉพาะการสนับสนุนให้มีป่าชุมชนเกิดขึ้นให้มากที่สุด ทั้งนี้ไม่ใช้สอยในอนาคตต้องได้มาจากการปลูกเท่านั้น จึงจัดว่าเป็นแผนรุกเข้าไปเพิ่มเนื้อที่ป่าที่ถูกรุก โดยความร่วมมือกับชุมชนที่อาศัยอยู่ในเขตป่า

5. ส่งเสริมและพัฒนาอาชีพ โดยอาศัยทรัพยากรจากป่าไม้ เช่น การใช้ระบบวนเกษตร การผลิตไม้จากการทำสวนป่า และส่งเสริมสนับสนุนให้เกิดป่าของชุมชน ตลอดจนช่วยปรับปรุงคุณภาพสิ่งแวดล้อมในชุมชนให้ประชาชนมีความเป็นอยู่ที่ดีขึ้น

6. ร่วมมือกับประชาชนและองค์กรพัฒนาเอกชน เปลี่ยนแปลงและพัฒนาอาชีพของราษฎร จากการลักลอบตัดไม้และล่าสัตว์ป่า มาเป็นการปลูกต้นไม้และการเพาะเลี้ยงสัตว์ไว้ใช้สอยและเพิ่มพูนรายได้

การนำแนวคิดเกี่ยวกับการจัดการทรัพยากรป่าไม้ร่วมวิเคราะห์ในการศึกษาครั้งนี้เนื่องจากการใช้ประโยชน์จากไม้พื้นมีความสัมพันธ์กับการใช้ประโยชน์จากทรัพยากรป่าไม้โดยตรง ดังนั้นหากการใช้ประโยชน์และการเข้าถึงทรัพยากรป่าไม้โดยไม่มีการบริหารจัดการที่ดี

อาจส่งผลกระทบต่อระบบนิเวศโดยรวมให้เกิดความเสื่อมโทรม ความหลากหลายทางชีวภาพ และการร่อยหรอของทรัพยากรป่าไม้ได้ ฉะนั้นการใช้แนวคิดเกี่ยวกับการจัดการทรัพยากรป่าไม้ เพื่อให้เกิดการบริหารจัดการด้านการใช้ประโยชน์และการอนุรักษ์ ฟื้นฟูควบคู่กันไปอย่างสมดุล เพื่อนำไปสู่การใช้ประโยชน์อย่างยั่งยืนทั้งทางตรงและทางอ้อม

โกมล แพรกทอง (2535) เสนอแนวคิดการจัดการทรัพยากรที่ชุมชนมีส่วนร่วมบนพื้นฐานแนวคิดที่สำคัญโดยสรุป คือ

- 1) แนวความคิดเกี่ยวกับความสัมพันธ์ระหว่างสังคมชุมชนกับสังคมทรัพยากรในระบบนิเวศที่มีความเกี่ยวข้องสัมพันธ์เชื่อมโยงต่อกัน
- 2) แนวความคิดเกี่ยวกับการป่าไม้เพื่อการพัฒนาชนบท โดย (Food and Agriculture-FAO) โดยเสนอให้นำความรู้ด้านการป่าไม้ไปใช้ในการพัฒนาชนบทโดยให้ชุมชนใกล้เคียงป่าได้พึงพาผลประโยชน์ด้านต่าง ๆ จากทรัพยากรป่าไม้ เช่น ยารักษาโรค อาหาร ไม้ใช้สอย ไม้ฟืน แหล่งน้ำเพื่อการครองชีพในภาวะพอเพียง
- 3) แนวความคิดเกี่ยวกับการกระจายอำนาจการดูแลรักษาทรัพยากรธรรมชาติโดยให้ชุมชนเป็นผู้จัดการดูแลรักษาและให้ชุมชนได้ใช้ประโยชน์ได้อย่างถูกต้องตามกฎหมาย

2.3 แนวคิดเกี่ยวกับการจัดการป่าชุมชน

ป่าชุมชน คือ ฝืนป่าที่ชุมชนช่วยกันจัดการฟื้นฟู ดูแลรักษาทั้งจากปัญหาไฟป่า การบุกรุกแผ้วถางทำลาย การปกป้องการหาของป่าจนเกินกำลังที่ป่าจะรับได้ โดยมีลักษณะคล้ายกันคือ ชุมชนหรือหมู่บ้านที่ดูแลป่าชุมชนโดยจะมีกฎระเบียบในการดูแลและใช้ประโยชน์เป็นต้นว่า การร่วมกันทำแนวกันไฟ การจัดเวรยามเดินลาดตระเวน กติกาในการเก็บหาของป่า เช่น เห็ด หน่อไม้ ฯลฯ ป่าชุมชนจะแบ่งพื้นที่ออกเป็นสองบริเวณคือ บริเวณพื้นที่อนุรักษ์ และบริเวณพื้นที่ใช้สอย ส่วนสถานะทางกฎหมายของพื้นที่ที่จัดตั้งเป็นป่าชุมชน ซึ่งอาจจะอยู่ในเขตอุทยานแห่งชาติหรือเขตรักษาพันธุ์สัตว์ป่า (กรณีการประกาศเขตป่าอุทยานแห่งชาติทับพื้นที่ป่าสงวนแห่งชาติที่ใช้เป็นป่าชุมชนอยู่ก่อนแล้ว)

เสน่ห์ จามริกและคณะ (2536) และสำนักงานป่าไม้จังหวัดเชียงใหม่ (2539) ได้ให้ความหมายของป่าชุมชนว่ามี 2 ลักษณะ ดังนี้ 1) ป่าชุมชน คือ รูปแบบการจัดการป่าไม้ที่นำเอาความต้องการในการพึ่งพิงป่าของประชาชนมาเป็นวัตถุประสงค์ในการจัดการป่าไม้ และให้ประชาชนผู้ได้รับประโยชน์จากป่าเป็นผู้กำหนดแผนการและควบคุมการดำเนินงานให้เป็นไปตามวัตถุประสงค์ที่วางไว้ เพื่อผลประโยชน์ต่อเนื่องสม่ำเสมอตามความต้องการของชุมชน 2) ป่าชุมชน ในอีกความหมายหนึ่งคือ แนวทางการจัดการป่าที่มุ่งเน้นทั้งด้านนิเวศวิทยาชุมชน เศรษฐกิจ และ

ความเชื่อ ประเพณี เพื่อการยังชีพของชุมชนเป็นเป้าหมายสำคัญ โดยที่ชาวบ้านในท้องถิ่นซึ่งเป็นผู้ใช้ประโยชน์จะเป็นผู้ดูแลรักษาป่า ชุมชนมีอำนาจและบทบาทโดยตรงในการจัดการป่า ภายใต้การสนับสนุนจากเจ้าหน้าที่รัฐ

เสน่ห์ จามริก และคณะ (อ้างแล้ว) ได้จำแนกป่าชุมชนออกเป็น 3 ประเภทใหญ่ ๆ คือ

1) ป่าต้นน้ำ มักเป็นป่าธรรมชาติที่อุดมสมบูรณ์มีขนาดตั้งแต่ 300 ไร่ จนถึง 70,000 ไร่ ชาวบ้านจึงมีความหวงแหนป่าต้นน้ำเป็นพิเศษ ไม่อนุญาตให้สมาชิกของชุมชนเข้าไปตัดไม้หรือใช้ประโยชน์ โดยมีประเพณี ความเชื่อ เช่น ความเชื่อเรื่องผีเป็นพื้นฐานของอำนาจตามประเพณี ในการออกกฎเกณฑ์ห้ามมิให้มีการบุกรุกครอบครองพื้นที่เหล่านี้ ในบางพื้นที่มีการจัดเวรยามคอยสอดส่องดูแลมิให้บุคคลภายนอกเข้ามาลักลอบตัดไม้ในเขตต้นน้ำของชุมชนอีกด้วย แม้ว่าชาวบ้านจะปกป้องรักษาป่าต้นน้ำ โดยมีขอบเขตชัดเจนตามประเพณีเป็นเวลายาวนาน แต่พื้นที่ป่าเหล่านี้ก็มักถูกรัฐจัดให้เป็นป่าสงวน หรือเขตอุทยานแห่งชาติ เพราะรัฐไม่ยอมรับประเพณีและกฎเกณฑ์ของท้องถิ่นยังผลให้เกิดความขัดแย้งในเรื่องสิทธิในพื้นที่ป่าประเภทนี้หลายแห่งระหว่างชาวบ้านกับรัฐและระหว่างชาวบ้านกับกลุ่มธุรกิจภายนอก

2) ป่าประเพณี ซึ่งผูกพันกับพิธีกรรมและความเชื่อเช่น ป่าที่ตั้งหอผีอารักษ์ต่างๆ ป่าช้า ป่าที่ตั้งพระธาตุ ดอนปู่ตา เป็นต้น ป่าประเพณีมักจะเล็กกว่าป่าต้นน้ำ มีขนาดตั้งแต่ 30-300 ไร่ และตั้งอยู่ใกล้หมู่บ้านมากกว่าป่าต้นน้ำ ป่าประเพณีมักอยู่ในสภาพอุดมสมบูรณ์ เพราะชาวบ้านไม่กล้าเข้าไปรบกวนด้วยเกรงอำนาจของสิ่งศักดิ์สิทธิ์ จะดลบันดาลให้ผู้ล่วงละเมิดได้รับภัยพิบัติต่างๆ ป่าเหล่านี้ส่วนใหญ่ตกอยู่ในป่าสงวนแห่งชาติก่อให้เกิดปัญหาความขัดแย้งเรื่องสิทธิการครอบครองระหว่างชาวบ้านกับรัฐ รวมทั้งการแย่งชิงจากกลุ่มธุรกิจภายนอกบ่อย ๆ

3) ป่าใช้สอย เป็นป่าที่ใกล้ชุมชน ซึ่งชาวบ้านกันไว้เพื่อวัตถุประสงค์เฉพาะอย่าง เช่น ทำเลเลี้ยงสัตว์ ป่าเก็บเห็ด ป่าเก็บสมุนไพร ป่าเก็บตอง ป่าเก็บฟืน เป็นต้น พื้นที่ป่าประเภทนี้มักมีสภาพไม่เหมาะแก่การทำเกษตร เช่น เป็นดินลูกรัง และมักมีขนาดเล็กอยู่กระจัดกระจายรายรอบหมู่บ้าน ชาวบ้านจะมีกฎเกณฑ์ในการใช้เพื่อป้องกันมิให้ป่าใช้สอยถูกใช้มากเกินไปป่าประเภทนี้มักอยู่ในเขตป่าสงวนแห่งชาติ ทำให้ชาวบ้านจากหมู่บ้านอื่นไม่ยอมรับกฎเกณฑ์การรักษาป่าถือว่าเป็นที่หลวง ทำให้เกิดกรณีขัดแย้งระหว่างหมู่บ้านใกล้เคียงอยู่เป็นประจำ

โกมล แพรกทอง (2537) ได้ให้ความหมายของป่าชุมชนไว้ว่า หมายถึง พื้นที่ซึ่งชุมชนใช้ประโยชน์ร่วมกันภายใต้กติกาที่กำหนดไว้ มีกฎระเบียบ มีการควบคุม ดูแลการใช้ประโยชน์ให้เป็นไปตามความต้องการ บุคคลใดจะใช้ประโยชน์จากป่าเกินกติกา จะต้องเป็นไปตามวิธีการที่ชุมชนกำหนด การจัดการป่าชุมชนอาจมีรากฐานมาจากประเพณีปฏิบัติของท้องถิ่น หรือ

กำหนดขึ้นมาใหม่ภายใต้แนวนโยบายและการสนับสนุนด้านการดำเนินงานจากหน่วยงานภายนอกชุมชน

โกมล แพรกทอง และ จินตนา อมรสงวนสิน (2537) ได้อธิบายการจัดการป่าชุมชนไว้ 2 ทศนะคือ 1) ทศนะของการใช้ประโยชน์ หมายถึง พื้นที่ป่าซึ่งมีการใช้ประโยชน์ร่วมกันของชุมชนโดยมีวัตถุประสงค์ในการใช้เหมือนหรือแตกต่างกันในการใช้ประโยชน์จากป่าภายใต้การยอมรับซึ่งกันและกัน 2) ทศนะของการจัดการป่าชุมชน หมายถึง พื้นที่ป่าซึ่งได้รับการจัดการเพื่อให้บรรลุตามวัตถุประสงค์ตามที่ชุมชนผู้ใช้พื้นที่ป่าดังกล่าวต้องการ อาจจะโดยตรงหรือทางอ้อม

กรมป่าไม้ (2539) ได้เสนอแนวคิดในการจัดการป่าชุมชน รวมทั้งแนวคิดการจัดการและการใช้ประโยชน์อย่างยั่งยืน ที่ให้ความสำคัญกับต่อชาวบ้านผู้ใกล้ชิดป่าที่สุด และได้พึงพิงอาศัยป่าไม้ในการดำรงชีพ ให้เข้ามามีส่วนร่วมในการดูแลรักษาและจัดการทรัพยากรป่าไม้เพื่อผลประโยชน์ของชาวบ้านเองเป็นสำคัญ และแสวงหารูปแบบและแนวทางและรูปแบบการจัดการที่เหมาะสม

ยศ สันตสมบัติ (2534) กล่าวว่า อุดมการณ์ป่าชุมชนเน้นที่คนมิใช่ที่ป่า คนจะมีความสัมพันธ์เชื่อมโยงกับระบบธรรมชาติ ป่าสามารถดำรงอยู่ร่วมกันและพึ่งพาอาศัยกันและกัน ทำให้การมองป่าชุมชนนั้น ไม่สามารถมองได้เพียงด้านเดียว ป่าชุมชนมีความสัมพันธ์เชื่อมโยงในหลาย ๆ ด้านป่าชุมชนเป็นระบบการจัดการทรัพยากรของชุมชนได้แก่ ป่า ที่ดิน น้ำ และระบบการผลิตที่เหมาะสม ซึ่งมีวัตถุประสงค์เพื่อสนองตอบต่อการดำรงชีวิตของชุมชนในด้านต่าง ๆ คือ

1. ด้านนิเวศวิทยา จะช่วยฟื้นฟูให้เกิดความสมดุลทางนิเวศวิทยาเพิ่มขึ้นอันจะส่งผลให้เกิดความชุ่มชื้นเพิ่มปริมาณน้ำฝน ดันน้ำลำธารและสร้างปุ๋ยธรรมชาติจากป่า ซึ่งจะช่วยพัฒนาคุณภาพดินให้อุดมสมบูรณ์ การเติบโตของพันธุ์พืช พันธุ์สัตว์นานาชนิด

2. ด้านเศรษฐกิจ เป็นการนำไม้มาใช้สอยในชีวิตประจำวัน แหล่งอาหารที่สำคัญ ทั้งพืชผัก ผลไม้ สัตว์และแมลง ไม้ฟืน และเชื้อเพลิง ฯลฯ นอกจากนี้ผลิตผลจากป่าเป็นรายได้ที่สำคัญของชุมชนเมื่อเหลือจากการบริโภคภายในชุมชน

3. ด้านการเมือง เมื่อชุมชนมีอำนาจในการจัดการทรัพยากรเป็นการกระจายอำนาจการจัดการทรัพยากร ไปสู่ชุมชนเป็นการพัฒนาประชาธิปไตยขั้นพื้นฐานอย่างแท้จริงและนำไปสู่อำนาจการตัดสินใจ การพัฒนาองค์กรชุมชน การจัดสรรทรัพยากรเพื่อประโยชน์ของชุมชน

4. ด้านสังคมวัฒนธรรม วิถีชีวิตของชุมชนเกษตรกรรมนั้น ไม่สามารถแยกที่นาที่ไร่ ป่า น้ำ และระบบการผลิตออกจากกันได้ จึงเกิดการพึ่งพาอาศัยซึ่งกันและกันระหว่างคนกับป่า และแสดงออกในรูปความเชื่อ พิธีกรรม ในรูปเจ้าป่า เจ้าเขา ผิขุนน้ำ เทพยาดอาารักษ์ ซึ่งมีกฎเกณฑ์

ที่มารองรับความเชื่อของชุมชนและสืบทอดมายาวนาน นอกจากนี้ชุมชนยังมีการอนุรักษ์ป่าบรรพบุรุษ ป่าเจ้าที่ ป่าเสื่อบ้าน ป่าช้า ป่าขุนน้ำ เป็นต้น

5. ด้านวิทยาศาสตร์ เนื่องจากป่าของประเทศไทยเป็นป่าฝนเขตร้อน จึงมีความหลากหลายทางชีวภาพ ทั้งพันธุ์พืช พันธุ์สัตว์ที่มากมายนี้เป็นพื้นฐานสำคัญในการพัฒนาด้านพันธุกรรมและเทคโนโลยีชีวภาพในอนาคต

การจัดการป่าชุมชนเป็นการสะท้อนถึงศักยภาพของชุมชนในการจัดการป่าไม้และยังทำให้มองเห็นถึงความสัมพันธ์ของคน ป่าไม้ และวัฒนธรรม ที่สามารถก่อให้เกิดรูปแบบการจัดการป่าชุมชนที่หลากหลายและมีความแตกต่างกัน (เสนห์ จามริก และคณะ, 2538) มองการจัดการป่าชุมชนอย่างเป็นองค์รวม โดยเสนอแนวคิดพื้นฐานของป่าชุมชน 5 ประการ คือ

1. แนวคิดการมองการจัดการป่าชุมชนในบริบทของการเปลี่ยนแปลงโครงสร้างทางเศรษฐกิจ การเมืองและระบบนิเวศ ในลักษณะนี้ป่าชุมชนมิได้เป็นปรากฏการณ์ที่หยุดนิ่งไร้การเคลื่อนไหว แต่เป็นการปรับตัวของการจัดการทรัพยากรภายในชุมชน โดยสัมพันธ์กับเงื่อนไขภายนอก การมองป่าชุมชนในบริบทของการเปลี่ยนแปลงโครงสร้างทางเศรษฐกิจ การเมืองและระบบนิเวศโดยเฉพาะอย่างยิ่งการปรับเปลี่ยนอำนาจในการจัดการทรัพยากรซึ่งมีลักษณะรวมศูนย์มากยิ่งขึ้นเป็นแนวคิดที่ช่วยให้เราสามารถเชื่อมโยงความสัมพันธ์ระหว่างปรากฏการณ์ในท้องถิ่นกับเงื่อนไขภายนอก

2. แนวคิดการมองป่าชุมชนจากมิติทางวัฒนธรรม ซึ่งหมายถึง การมองความสัมพันธ์ระหว่างชีวิตมนุษย์กับธรรมชาติอย่างเป็นองค์รวมและรอบด้าน เช่น มองความสัมพันธ์ระหว่างคนกับป่าในฐานะเป็นระบบชีวิตในระบบนิเวศเดียวกัน เพราะความสัมพันธ์ดังกล่าวเป็นทั้งพัฒนาการทางวัฒนธรรมและพัฒนาการทางประวัติศาสตร์ของชุมชนไปพร้อม ๆ กัน การมองป่าชุมชนทางด้านวัฒนธรรมเน้นความเข้าใจกับวิถีคิดของชุมชนที่มีวิถีชีวิตสัมพันธ์กับป่าว่ามีความหลากหลาย และซับซ้อนมีรากเหง้าจากภูมิปัญญาท้องถิ่น ซึ่งมีพัฒนาการมาอย่างต่อเนื่องหลายชั่วอายุคน

3. แนวคิดการมองป่าชุมชนเป็นส่วนหนึ่งของระบบทรัพย์สินร่วมของชุมชนที่มีรากเหง้าและพัฒนาการที่แตกต่างไปจากแนวคิดเรื่อง “กรรมสิทธิ์” ตามระบบกฎหมายตะวันตก แต่เป็นแนวคิดซึ่งอยู่บนหลักการของ “สิทธิการใช้” และมีระบบการจัดการ โดยชุมชนและองค์กรชุมชน ที่ประกอบด้วยผู้ใช้เป็นผู้กำหนดกฎเกณฑ์

4. แนวคิดการมองป่าชุมชนในฐานะเป็นกระบวนการทางสังคม ซึ่งอาจเป็นการสืบทอดวิถีปฏิบัติและจารีตประเพณีในการรักษาป่าชุมชนมาเนิ่นนาน หรือเป็นกระบวนการที่เกิดขึ้นใหม่จากการรวมตัวของชาวบ้านเพื่อต่อต้านการแทรกแซงจากภายนอก

5. แนวคิดการมองป่าชุมชนในบริบทการพัฒนาและอนุรักษ์ทรัพยากรธรรมชาติอย่างยั่งยืน โดยนัยนี้ ป่าชุมชนเป็นกระบวนการแสวงหาทางเลือกเพื่อกำหนดทิศทางในการพัฒนาตนเองบนพื้นฐานของวัฒนธรรมและจารีตประเพณีอันหลากหลายของชุมชนชนบทและยังเป็นการพยายามในการอนุรักษ์ฟื้นฟูทรัพยากรธรรมชาติและสภาพแวดล้อมไปพร้อมกัน

ชูศักดิ์ วิทยาภัก (2538) กล่าวว่า ชุมชนหมู่บ้านในบริบทของการจัดการทรัพยากรส่วนรวมนั้น สิ่งที่สำคัญที่ถือว่าเป็นกลไกในการควบคุมการใช้ทรัพยากร คือ สถาบันซึ่งในที่นี้หมายถึง กฎ ระเบียบ ข้อตกลง ซึ่งสังคมสร้างขึ้นมากำหนดความสัมพันธ์ระหว่างสมาชิกชุมชนกับทรัพยากร เพื่อกำหนดมาตรฐานของพฤติกรรมของสมาชิกในชุมชน และเพื่อความไม่แน่นอนของพฤติกรรมของบุคคลในการมีปฏิสัมพันธ์กับกลุ่ม ดังนั้นจะเห็นได้ว่า สถาบันเป็นที่รวมของสิ่งที่เป็นกิจกรรมร่วมกันและอาจจะมีระบบการลงโทษสำหรับผู้ฝ่าฝืนกฎระเบียบดังกล่าว สถาบันจึงเป็นกฎกติกาของสังคม เป็นกลไกสำคัญที่ทำให้เกิดแนวทางการใช้ประโยชน์การควบคุมการใช้และการลดความสูญเสียของทรัพยากร

สัจจิตา กาญจนพันธุ์ (2540) ได้เสนอวิธีการจัดการป่าชุมชนไว้ 5 ประการ คือ

- 1) การกระจายตัวของป่าชุมชน ซึ่งชุมชนท้องถิ่นที่อนุรักษ์ป่าส่วนใหญ่เป็นชุมชนที่ตั้งถิ่นฐานบนที่ราบเชิงดอย มักอนุรักษ์ป่าบนดอยไว้เป็นต้นน้ำลำธาร
- 2) การจำแนกประเภทป่า ซึ่งมักจะมีการจำแนกป่าอย่างคร่าวๆ เป็น 3 ประเภท คือ ป่าต้นน้ำลำธาร ป่าใช้สอย และป่าตามประเพณี
- 3) การกำหนดขอบเขตป่า ต้องมีการกำหนดขอบเขตแสดงสิทธิในการดูแลรักษาและใช้ประโยชน์ มักกำหนดอย่างคร่าวๆ โดยอาศัยสันปันน้ำ แนวลำห้วย เป็นเส้นเขตในการแบ่ง
- 4) ระบบการจัดการป่าชุมชนถือเป็นสมบัติของส่วนรวมของชุมชน สมาชิกของชุมชนทุกคนมีสิทธิเท่าเทียมกันในการใช้ประโยชน์จากป่า สมาชิกชุมชนอื่นไม่มีสิทธิใช้ทรัพยากรจากป่าโดยไม่ได้รับอนุญาต แต่ถ้าหากได้รับอนุญาตต้องปฏิบัติตามเงื่อนไขของชุมชนเจ้าของป่า
- 5) วิธีการจัดการป่าชุมชนสามารถจำแนกได้ 3 ลักษณะคือ มีการจำแนกประเภทป่าออกเป็นประเภทต่างๆ เช่น ป่าอนุรักษ์ ป่าต้นน้ำ ป่าพิธีกรรม มีการร่างกฎเกณฑ์และแนวทางการใช้ประโยชน์ให้สมาชิกของชุมชนทราบ มีการประชุมปรึกษาหารือระหว่างสมาชิกของชุมชนเป็นครั้งคราว เพื่อให้มีการทบทวนกฎเกณฑ์และกติกาของชุมชน มีการจัดตั้งองค์กรชุมชนเพื่อทำหน้าที่ดูแลควบคุมการใช้ประโยชน์

วิยุทธ์ จำรัสพันธุ์ (2528) กล่าวถึง การจัดการป่าชุมชนในท้องถิ่นที่ได้สะท้อนให้เห็นถึงพื้นฐานทางวัฒนธรรมที่เกี่ยวข้องระหว่างคนกับป่าไม้ และยังแสดงให้เห็นถึงศักยภาพของชุมชนในการจัดการป่า ภายใต้ระบบความสัมพันธ์ดังกล่าวข้างต้นจึงก่อให้เกิดรูปแบบการจัดการป่าชุมชนในชนบทเป็น 2 รูปแบบคือ

1) การจัดการป่าชุมชนแบบดั้งเดิมโดยอาศัยระบบความเชื่อ ลักษณะการจัดการมีพื้นฐานมาจากความเชื่อในเรื่องที่อยู่เหนือธรรมชาติ หรือหลักปฏิบัติทางศาสนา ซึ่งจะมีผลต่อการแสดงพฤติกรรมของมนุษย์ที่มีความสัมพันธ์กับธรรมชาติ ความเชื่อดังกล่าวช่วยย้ําให้มนุษย์ใช้ประโยชน์จากธรรมชาติอย่างพอเหมาะพอดี แต่ปัจจุบันสถานการณ์ทางสังคมมีแนวโน้มในเรื่องความเชื่ออำนาจเหนือธรรมชาติน้อยลง ดังนั้นจึงมีความจำเป็นที่จะต้องสร้างกฎเกณฑ์ต่าง ๆ มาเสริมสร้างพลังความเชื่อ ตัวอย่างป่าชุมชนที่มีลักษณะการจัดการโดยความเชื่อ ได้แก่ ป่าปู่ตาป่าของวัด เป็นต้น นอกจากนี้การอนุรักษ์ป่าธรรมชาติดั้งเดิมไว้ในวัดแล้ว อาจมีการปลูกป่าในพื้นที่ว่างของวัดเพิ่มเติม โดยพระสงฆ์จะเป็นแกนนำของชาวบ้านในการปลูกและการดูแลรักษาต้นไม้ พระสงฆ์ใช้ความยึดมั่นและศรัทธาในพระพุทธศาสนา เพื่อชี้แนะให้เห็นประโยชน์ของต้นไม้เป็นหลักในการจูงใจให้ชาวบ้านเข้ามามีส่วนร่วม ดังนั้นพระสงฆ์ฝ่ายอรัญวาสี จึงมีผลต่อการอนุรักษ์ป่าไม้เป็นอย่างยิ่ง

2) การจัดการป่าชุมชนโดยอาศัยพลังกลุ่มทางสังคมชุมชน เป็นกลไกสำคัญในการวางแผนการดำเนินงานและการดูแลรักษาป่าชุมชน เป้าหมายในการจัดการป่าชุมชนมีทั้งเพื่อการอนุรักษ์และการพัฒนาการจัดการป่าชุมชน เพื่อการอนุรักษ์เกิดจากชาวบ้านร่วมกันวางกฎระเบียบร่วมกัน เพื่อรักษาและใช้ประโยชน์จากป่าในระยะยาว จุดประสงค์ของการจัดการป่าชุมชนนี้ เพื่อให้เกิดการใช้ประโยชน์ระยะยาว และให้เกิดประโยชน์ต่อการดำเนินชีวิตของคนในชุมชน สำหรับการจัดการป่าชุมชนโดยอาศัยพลังกลุ่มทางสังคมเพื่อการพัฒนา มักจะดำเนินการในรูปแบบคณะกรรมการป่าชุมชน กิจกรรมดำเนินการเป็นการปลูกสวนป่า วัดอุประสงค์เพื่อให้เกิดการสร้างแหล่งไม้พื้นของชุมชน แนวคิดสำคัญในการจัดการป่าชุมชนประเภทนี้ขึ้นอยู่กับพื้นฐานดั้งเดิมเพื่อช่วยเหลือเกื้อกูลซึ่งกันและกัน

เสน่ห์ จามริก และคณะ (2538) ได้กล่าวถึงเงื่อนไขการอนุรักษ์ป่าไม้ของชุมชนไว้

8 ประการคือ

1. ชุมชนที่อนุรักษ์ป่ามีความเป็นชุมชนสูง คือ มีรูปแบบและความเข้มข้นของความสัมพันธ์ทางสังคมระหว่างสมาชิกของชุมชนสะท้อนออกมาในรูปอุดมการณ์ พิธีกรรมที่ยึดถือและร่วมปฏิบัติ

2. ชุมชนที่อนุรักษ์ป่าจะต้องมีทรัพยากร ดิน น้ำ ป่า ที่อยู่ในสภาพที่ใช้ได้และยังมีความสัมพันธ์อย่างแนบแน่นกับการผลิตในภาคเกษตร โดยมีศักยภาพพอที่จะพลิกฟื้นให้คืนกลับสู่ความอุดมสมบูรณ์ได้อย่างยั่งยืน

3. การมีผลประโยชน์ร่วมกัน การอนุรักษ์ป่าของชาวบ้านมีพื้นฐานเบื้องต้นมาจากการมีผลประโยชน์ร่วมกันในการใช้ทรัพยากร ดิน น้ำ ป่า เช่น เป็นแหล่งอาหาร แหล่งสมุนไพร ยารักษาโรค ไม้สำหรับก่อสร้างบ้านเรือน ไม้เชื้อเพลิง ไม้ฟืนและแหล่งเก็บหาของป่า เป็นต้น

4. ชุมชนที่อนุรักษ์ป่าจะต้องมีจิตสำนึกในการรักษาป่า มีความเข้มข้นและลึกซึ้งมากกว่าการมีผลประโยชน์ร่วมกันเท่านั้น ซึ่งอาจมีเงื่อนไขเกิดจากประเพณี ความเชื่อ และการผลิตซ้ำของอุดมการณ์สืบทอดกันมา หรือเกิดจากความจำเป็นในการป้องกันและรักษาระบบนิเวศหรือเกิดจากการต่อต้านการรุกรานจากภายนอก เช่น การต่อต้าน โครงการของรัฐ การแย่งชิงทรัพยากรกับชุมชนใกล้เคียง เป็นต้น

5. ชุมชนที่อนุรักษ์จะต้องมีผู้นำชุมชนเข้มแข็งที่จะควบคุม รักษากฎระเบียบและสามารถปรับภูมิปัญญาและจารีตประเพณีท้องถิ่นให้เข้ากับสถานการณ์ การเมือง เศรษฐกิจ และสังคมที่เปลี่ยนแปลงไป

6. ชุมชนมีการจัดตั้งองค์กรประชาชนที่มีความรับผิดชอบในการจัดการทรัพยากรอย่างเหมาะสม ซึ่งมีกว้างอยู่บนพื้นฐานของภูมิปัญญาดั้งเดิม

7. ชุมชนที่อนุรักษ์จะต้องมีจารีตของการจัดการทรัพยากรที่ถือว่า ทรัพยากรเป็นสิทธิและทรัพย์สินร่วมของชุมชน โดยชุมชนมีสิทธิในการดูแล จัดการ และออกกฎเกณฑ์เพื่อผลประโยชน์อย่างยิ่ง

8. ชุมชนที่สามารถรักษาป่าไว้ได้จะต้องมีระบบการจัดการทรัพยากรอย่างยั่งยืนและเป็นธรรมใน 3 ประเด็นหลักคือ

8.1 หลักการจัดการ อยู่บนพื้นฐาน 4 ประการคือ

8.1.1 การยอมรับในจารีตประเพณีและสิทธิชุมชนในการจัดการทรัพยากร

8.1.2 การคำนึงถึงผลประโยชน์ร่วมกันของสมาชิกและความเป็นธรรมทางสังคม

8.1.3 ความยั่งยืนของระบบการผลิตและความสมดุลของระบบนิเวศ

8.1.4 การมีส่วนร่วมของสมาชิกทั้งหมดของชุมชน

8.2 วิธีการจัดการ จำแนกเป็น 3 ลักษณะ คือ

8.2.1 มีการจำแนกประเภทของป่าออกเป็นประเภทต่าง ๆ เช่น ป่าอนุรักษ์ หรือป่าต้นน้ำ ป่าพิธีกรรม ป่าใช้สอย โดยมีการกำหนดขอบเขตป่าอย่างชัดเจน

8.2.2 มีการร่างกฎเกณฑ์ และแนวทางการใช้ประโยชน์ให้สมาชิกชุมชนทราบ ตลอดจนมีบทกำหนดโทษ สำหรับการฝ่าฝืนระเบียบของชุมชน

8.2.3 มีการประชุมปรึกษาหารือระหว่างสมาชิกเพื่อทบทวนกฎเกณฑ์และกติกาศของชุมชนและมีการจัดตั้งองค์กรชุมชนเพื่อทำหน้าที่ดูแล ตรวจสอบควบคุมการใช้ประโยชน์ทรัพยากร

8.3 รูปแบบการจัดการป่าชุมชน แบ่งออกเป็น 3 ประเภท คือ

8.3.1 รูปแบบการจัดการตามจารีตประเพณี โดยการนำเอาอุดมการณ์ความเชื่อ วิธีคิดตามประเพณีมาใช้เป็นแนวทางในการกำหนดกฎเกณฑ์

8.3.2 รูปแบบการจัดการแบบประยุกต์ เป็นการจัดการเนื่องจากมีความขัดแย้งและแย้งชิงทรัพยากรจากภายนอกสูง หรือพื้นที่ที่มีพลังความกดดันต่อป่าค่อนข้างมาก เช่น มีการลักลอบตัดไม้ จึงนำเอารูปแบบและวิธีการแบบอื่นมาประยุกต์ใช้ร่วมกับการจัดการตามจารีตประเพณี เช่น การบวชป่า เป็นต้น

8.3.3 รูปแบบการจัดการที่เป็นขบวนการต่อรองทางการเมือง เพื่อต่อสู้พิทักษ์สิทธิชุมชน และต่อต้านนโยบายของรัฐในการแย่งชิงทรัพยากร เช่น ต่อต้านนโยบายการประกาศเขตอุทยานแห่งชาติหรือเขตรักษาพันธุ์สัตว์ป่า เป็นต้น

การจัดการทรัพยากรของชุมชนจะต้องเชื่อมโยงกับวิถีชีวิตและการผลิตที่ต้องพึ่งพาทรัพยากร ดิน น้ำ ป่า ความสัมพันธ์ในลักษณะของการพึ่งพานี้มีมานานแล้ว ทำให้เกิดการสังเกตและสั่งสมประสบการณ์เกี่ยวกับทรัพยากร จึงมีพื้นฐานทางด้านความเชื่อและภูมิปัญญาเกี่ยวกับทรัพยากรที่มีอยู่เดิม ทำให้องค์กรและผู้นำชุมชนสามารถนำชาวบ้านมาช่วยในการอนุรักษ์ป่าโดยเพิ่มการดำเนินการแก้ไขปัญหาให้มีลักษณะเป็นทางการมากขึ้น เช่น มีคณะกรรมการป่าชุมชน ร่างกฎระเบียบกับการบริหารจัดการและข้อบังคับเกี่ยวกับการใช้ประโยชน์จากป่าเป็นลายลักษณ์อักษรเพื่อให้เป็นที่ยอมรับของทางราชการด้วย การรวมกลุ่มจัดตั้งองค์กรรักษาป่าโดยมีการขยายตัวจากระดับหมู่บ้านหนึ่ง ไปสู่อีกหมู่บ้านหนึ่ง กลายเป็นเครือข่ายของคณะกรรมการป่าในระดับตำบล และหรือระดับลุ่มน้ำเพื่อช่วยแก้ปัญหา การละเมิดกฎระเบียบระหว่างชุมชนกับผู้มีอิทธิพลภายนอกอย่างมีประสิทธิภาพ

การนำแนวคิดเกี่ยวกับการจัดการป่าชุมชนร่วมวิเคราะห์ในการศึกษาครั้งนี้เพื่อให้เกิดความรู้ความเข้าใจ ความหมาย หลักการ รูปแบบและ แนวทางในการจัดการป่าอย่างมีส่วนร่วมโดยชุมชน โดยรูปแบบการจัดการป่าที่นำเอาความต้องการในการพึ่งพิงป่าของชุมชนมาเป็นวัตถุประสงค์ในการจัดการป่าไม้ และให้ชุมชนผู้ได้รับประโยชน์จากป่าเป็นผู้กำหนดแผนการและควบคุมดูแลผ่านการจัดการเชิงสถาบัน ที่มีการใช้กฎระเบียบข้อบังคับ ข้อตกลงร่วมที่ชุมชนร่วมกันสร้างขึ้นเพื่อกำหนดความสัมพันธ์ระหว่างสมาชิกชุมชนกับทรัพยากรในการดูแลและใช้

ประโยชน์ร่วมกันในภายใต้หลักการสิทธิหน้าหมู่ จุดประสงค์เพื่อให้เกิดการใช้ประโยชน์ควบคู่ไปกับการอนุรักษ์ฟื้นฟูทั้งในระยะสั้นและระยะยาวได้อย่างยั่งยืน

2.4 แนวคิดเกี่ยวกับการพัฒนาอย่างยั่งยืน

"การพัฒนาอย่างยั่งยืน" เป็นแนวคิดการพัฒนาที่เข้ามามีบทบาทในสังคมโลกและสังคมไทยในทุก ๆ ด้าน แนวคิดนี้มีที่มาจาก การประชุมสุดยอดว่าด้วยสิ่งแวดล้อมของมนุษย์ ณ กรุงสต็อกโฮล์ม ประเทศ สวีเดน เมื่อปี พ.ศ. 2515 และได้ให้นิยามของ "การพัฒนาที่ยั่งยืน" ว่า "Sustainable development is development that meets the needs of the present without compromising the ability of future generations to meet their own needs" (WCED, 1987) คือ "การพัฒนาที่สนองต่อความต้องการของคนในรุ่นปัจจุบัน โดยไม่ทำให้คนในรุ่นอนาคตต้องประนีประนอมยอมลดทอนความสามารถ ในการที่จะตอบสนองความต้องการของตนเอง" หมายความว่า การพัฒนาที่สนองต่อความต้องการของคนรุ่นปัจจุบัน โดยไม่ทำลายความสามารถ ในการสนองความต้องการของคนรุ่นหลัง ซึ่งให้เห็นว่า ในขณะที่มีการพัฒนาเป็นความต้องการที่จะพัฒนาคุณภาพชีวิตในวันนี้ให้ดีขึ้น แต่ก็ต้องพิจารณาถึงขีดจำกัดของทรัพยากรให้มีพอเพียงทั้งในปัจจุบันและอนาคตไปพร้อมกัน

ประเทศไทยได้นำแนวคิดของการพัฒนาที่ยั่งยืนเข้ามาเป็นกระแสหลักของการพัฒนาประเทศ ตั้งแต่ปี พ.ศ.2535 หลังจากที่เข้าร่วมการประชุมสหประชาชาติว่าด้วยสิ่งแวดล้อมและการพัฒนา (The United Nations Conference on Environment and Development: UNCED) ณ กรุงริโอ เดอ จานโร ประเทศบราซิลและได้รับรองเอกสาร"แผนปฏิบัติการ 21"หรือ Agenda 21 ซึ่งเป็นหนึ่งในผลจากการประชุม ให้เป็นแผนแม่บท โดยเอกสารนี้ได้กล่าวถึงความยั่งยืนใน 3 มิติ คือ เศรษฐกิจ สังคม และสิ่งแวดล้อม โดยการพัฒนาทุกด้านล้วนแล้วแต่มีความสัมพันธ์และเกี่ยวเนื่องกัน เพื่อให้การปฏิบัติงานด้านการพัฒนาที่ยั่งยืนประสบผลสำเร็จ จึงจำเป็นต้องทำให้อัตราการเปลี่ยนแปลงไปสู่ความยั่งยืนที่มีความสมดุลกัน เพื่อการพัฒนาทั้งสามด้านในเชิงปริมาณ ได้อยู่ในระดับเดียวกัน ซึ่งสามารถอธิบายความสำคัญของแต่ละมิติได้ดังนี้

1. มิติทางเศรษฐกิจ หมายถึง ระบบเศรษฐกิจที่มีเสถียรภาพอย่างต่อเนื่องในระยะยาว และเป็นการขยายตัวทางเศรษฐกิจอย่างมีคุณภาพ การพัฒนาทางเศรษฐกิจจะต้องเป็นไปอย่างสมดุลและเอื้อประโยชน์ต่อคนส่วนใหญ่ เป็นระบบเศรษฐกิจที่มีความสามารถในการแข่งขัน และการเจริญเติบโตทางเศรษฐกิจนั้น จะต้องมาจากกระบวนการผลิตที่ใช้เทคโนโลยีสะอาด ลดปริมาณของเสีย ไม่ทำลายสภาพแวดล้อมและไม่สร้างมลพิษที่จะกลายมาเป็นต้นทุนทางการผลิตระยะต่อไป รวมทั้งเป็นข้อจำกัดของการพัฒนาเศรษฐกิจอย่างมีประสิทธิภาพอย่างยั่งยืน

2. มิติทางสังคม หมายถึง การพัฒนาคนและสังคมให้เชื่อมโยงกับการพัฒนาเศรษฐกิจ ทรัพยากรธรรมชาติและสิ่งแวดล้อมได้อย่างสมดุล โดยพัฒนาคนไทยให้มีผลผลิตภาพสูงขึ้น ปรับตัวรู้เท่าทันการเปลี่ยนแปลง มีจิตสำนึกและวิถีชีวิตที่เกื้อกูลต่อธรรมชาติ มีสิทธิและโอกาสที่จะได้รับการจัดสรรทรัพยากรและผลประโยชน์จากการพัฒนา และคุ้มครองอย่างทั่วถึงและเป็นธรรม พึ่งพาตนเองได้อย่างมั่นคง มีระบบการจัดการทางสังคมที่สร้างการมีส่วนร่วมจากทุกฝ่าย รวมทั้งมีการนำทุนทางสังคมที่มีอยู่หลากหลายมาใช้อย่างเหมาะสม เพื่อสร้างสังคมไทยให้เป็นสังคมที่มีคุณภาพ มีการเรียนรู้ตลอดชีวิต และมีความสมานฉันท์เอื้ออาทร

3. มิติทางสิ่งแวดล้อม หมายถึง การใช้ทรัพยากรธรรมชาติและสิ่งแวดล้อมในขอบเขตที่คงไว้ซึ่งความหลากหลายทางชีวภาพ และสามารถพลิกฟื้นให้กลับคืนสู่สภาพใกล้เคียงกับสภาพเดิมให้มากที่สุด เพื่อให้คนรุ่นหลังได้มีโอกาสและมีปัจจัยในการดำรงชีพ ซึ่งจะต้องปรับเปลี่ยนทัศนคติในการใช้ทรัพยากรธรรมชาติที่มุ่งจัดการให้เกิดสมดุลระหว่างการใช้อย่างเกื้อกูล รวมถึงการชะลอการใช้และการนำเทคโนโลยีสะอาดมาใช้ให้มากที่สุด (ประธาน ดั่งสิกบุตร, 2542)

ทั้งนี้ ประธาน ดั่งสิกบุตร ยังได้กล่าวอีกว่า การพัฒนาที่ยั่งยืน คือ การที่มนุษย์ทุกคนจะต้องได้รับปัจจัยสี่ ซึ่งเป็นความจำเป็นขั้นพื้นฐานอย่างเท่าเทียมกัน และมีโอกาสที่จะมีคุณภาพชีวิตที่ดีเท่ากัน ซึ่งหลักการนี้จะต้องพัฒนาทั้งเศรษฐกิจและนิเวศวิทยาร่วมกัน ไป เพราะเศรษฐกิจและสิ่งแวดล้อมแยกออกจากกันไม่ได้ ดังนั้นการพัฒนาที่ยั่งยืน จะต้องครอบคลุม 3 หลักการที่สำคัญที่สุดคือ

1. การประเมินค่าของสิ่งแวดล้อม
2. การขยายมิติของกาลเวลา
3. ความเสมอภาคและความยุติธรรม

ปรีชา เปี่ยมพงษ์สานต์ (2536) ได้สรุปหลักการพื้นฐานที่สำคัญของการพัฒนาที่ยั่งยืนไว้อย่างสอดคล้องกัน กล่าวคือ ประกอบด้วยหลัก 3 ประการ และคำนิยามไว้ดังนี้

1. การให้ความสำคัญสูงสุดแก่ค่าของสิ่งแวดล้อม (มิติทางนิเวศ)
2. การขยายมิติเวลาไปสู่อนาคต (มิติทางเวลา)
3. การเน้นหนักเรื่องความยุติธรรม (มิติทางเศรษฐกิจ และสังคม)

การพัฒนาที่ยั่งยืน คือ การพัฒนาที่สามารถพิทักษ์รักษาธรรมชาติและสิ่งแวดล้อมของปัจจุบันให้ดำรงอยู่อย่างยั่งยืนยาวนานไปในอนาคต เพื่อสนองความต้องการของชนรุ่นปัจจุบันด้วย

การนำแนวคิดเกี่ยวกับการพัฒนาอย่างยั่งยืนร่วมวิเคราะห์ในการศึกษาค้นคว้าเพื่อ นำไปสู่ความเข้าใจในกระบวนการพัฒนาที่ชุมชนท้องถิ่นสามารถนำมาประยุกต์ใช้เป็นแนวทางใน การจัดการทรัพยากรป่าไม้เพื่อให้เกิดการใช้ประโยชน์จากไม้พื้นอย่างยั่งยืนบนรากฐาน ความสัมพันธ์ 3 ด้าน คือ การประเมินคุณค่าของสิ่งแวดล้อม การขยายมิติของกาลเวลา ความเสมอ ภาคและความยุติธรรมทางสังคม อันส่งผลให้เกิดการใช้และการจัดการทรัพยากรไม้พื้นอย่างมี ประสิทธิภาพสูงสุด รวมถึงการวางวิสัยทัศน์ในการจัดสรรทรัพยากรไม้พื้นสำหรับอนาคตด้วย

2.5 เอกสารและงานวิจัยที่เกี่ยวข้อง

สำนักงานพลังงานแห่งชาติ (2523) ได้ทำการรวบรวมข้อมูลในการใช้พื้นเพื่อทำ กิจกรรมต่าง ๆ ในครัวเรือนในปี พ.ศ. 2533 โดยทำการสำรวจเปอร์เซ็นต์ของครัวเรือนที่ใช้พื้น ในทุกภาค พบว่า ภาคเหนือมีเปอร์เซ็นต์ครัวเรือนที่ใช้พื้นใกล้เคียงกับเปอร์เซ็นต์ครัวเรือนที่ใช้พื้น เฉลี่ยทั้งประเทศในทุกกิจกรรม ดังแสดงในตารางที่ 1

ตาราง 1 เปอร์เซนต์ครัวเรือนที่ใช้เชื้อเพลิงในภาคเหนือ

กิจกรรมที่ใช้	ปริมาณการใช้ (กก./คน/ปี)		เปอร์เซนต์ครัวเรือน (%)	
	ภาคเหนือ	เฉลี่ยทั่วประเทศ	ภาคเหนือ	เฉลี่ยทั่วประเทศ
1. ประกอบอาหาร	81.08	108.45	36.78	51.66
2. ผิงไฟ	20.84	28.40	32.67	44.03
3. ก่อไฟไต้แมลง	24.46	17.16	8.63	12.08

ที่มา: สำนักงานพลังงานแห่งชาติ, 2523

วรรณพร บุญรักษา (อ้างแล้ว) ได้กล่าวถึง การบริโภคไม้พื้นในภาคเหนือว่า การใช้ไม้พื้นนั้นแบ่งตามกิจกรรมหลักที่ใช้ได้เป็น 2 ประเภทคือ ใช้ในครัวเรือนและใช้ในโรงงาน อุตสาหกรรม การใช้พื้นในครัวเรือนนั้น มีกิจกรรมที่ใช้หลายรูปแบบที่เป็นกิจกรรมหลักได้แก่ ประกอบอาหาร ผิงไฟกัณฑ์ และก่อไฟไต้แมลง ซึ่งกิจกรรมเหล่านี้เกิดขึ้นในชนบทเป็น ส่วนใหญ่ ส่วนที่ใช้ในอุตสาหกรรมที่สำคัญทางภาคเหนือคือ อุตสาหกรรมโรงบ่มใบยาสูบ ส่วนอุตสาหกรรมประเภทอื่น ๆ นั้น ไม่ปรากฏให้เห็นเด่นชัด ที่จะใช้พื้นเป็นเชื้อเพลิง ซึ่งปริมาณ การใช้พื้นในครัวเรือนของชนบท ทางภาคเหนือต่อครัวเรือนหรือต่อคนอยู่ในเกณฑ์ค่อนข้างสูง โดยปริมาณการใช้พื้นต่อปีใน 1 ครัวเรือน มีค่า 5.63 ถึง 7.74 ลูกบาศก์เมตร และเมื่อคิดเฉลี่ยต่อ 1 คน แล้วพบว่าปริมาณการใช้ไม้พื้นมีค่า 1.08 - 1.44 ลูกบาศก์เมตร ทั้งนี้ได้แยกกิจกรรมที่ใช้

กรมป่าไม้ (2523) โดยกองอนุรักษ์ต้นน้ำได้สำรวจพบว่า ประชากรชาวเขา จำนวน 6 เผ่า ที่มีการใช้ไม้ฟันต่อปีต่อครอบครัวมากที่สุดตามลำดับคือ เย้า 53.76 ลูกบาศก์เมตร ม้งหรือแม้ว 43.5 ลูกบาศก์เมตร ลีซอ 42.17 ลูกบาศก์เมตร มูเซอ 39.64 ลูกบาศก์เมตร อีเก้อ 29.99 ลูกบาศก์เมตร และ กะเหรี่ยง 20.51 ลูกบาศก์เมตร เป็นที่น่าสังเกตว่า ครอบครัวชาวเขาจะไม่นิยมใช้ถ่าน หรือเชื้อเพลิงอย่างอื่นในการใช้สอยนอกจากฟืนอย่างเดียว อาจเป็นเพราะฟืนยังมีแหล่งหามาใช้สอยง่ายสำหรับชาวเขาเผ่าต่าง ๆ การใช้ฟืนของชาวเขาส่วนใหญ่จะใช้เพื่อการหุงต้มให้ความอบอุ่นแก่ร่างกายโดยก่อไฟผิง ต้มข้าวหมู ก่อไฟไล่แมลง ใช้เคี้ยวฝืนและนึ่งเมี่ยง เป็นต้น ส่วนแหล่งที่มาของไม้ฟืนมาจาก 2 แหล่งใหญ่ คือ จากป่าธรรมชาติที่อยู่รอบ ๆ หมู่บ้าน และจากพื้นที่ที่ชาวเขาไปถางป่าเพื่อทำไร่เลื่อนลอย จะเก็บหาไม้ฟืนจากพื้นที่ไร่หรือจากป่าระหว่างทางหมู่บ้านกับไร่ ลักษณะการเก็บไม้ฟืนของชาวเขาเผ่าม้งจะตัดไม้ที่มีขนาดเส้นผ่านศูนย์กลางประมาณ 1-3 นิ้ว ยาวประมาณ 8-10 เซนติเมตร ใส่กระชุก ตะกร้าสะพายหลังกลับบ้าน มีบางหมู่บ้านจะกันพื้นที่ป่าใกล้ ๆ หมู่บ้านไว้ทำฟืน การใช้ประโยชน์จากไม้เพื่อประโยชน์ทาง ด้านพลังงานในแต่ละปีนับเป็นมูลค่ามหาศาล ในปี พ.ศ. 2539 ประเทศไทยมีการใช้ไม้ฟืน 10.33 ล้านตันและถ่าน 7.21 ล้านตัน หรือคิดเป็นปริมาณ ไม้รวม 46.34 ล้านตัน

เพ็ญประภา ศรีจันทร์ (2551) ได้ศึกษาเรื่อง ระบบการจัดการทรัพยากรป่าไม้และไม้ฟืนกับวิถีชีวิตของชุมชนปกากะญอ บ้านหนองมณฑา-มอวาดี อำเภอแม่วาง จังหวัดเชียงใหม่ พบว่า การจัดการไม้ฟืนโดยชุมชนนั้น มีรูปแบบการจัดการที่ชัดเจนคือ มีการกำหนดเขตพื้นที่ป่าชุมชน ป่าอนุรักษ์ ป่าที่ทำกิน และที่อยู่อาศัย มีระบบการจัดการที่เป็นโครงสร้างคือ มีการจัดตั้งคณะกรรมการป่าชุมชน เพื่อคอยกำกับดูแลจัดการป่า มีการกำหนด กฎ ระเบียบ ข้อบังคับ ในการใช้ประโยชน์ มีการกำหนดกิจกรรมทำร่วมกันในชุมชนเพื่อดูแลรักษา มีการเข้าร่วมคณะกรรมการป่าชุมชนในระดับเครือข่ายลุ่มน้ำเพื่อให้มีการดูแลรักษาและใช้ประโยชน์จากป่าและไม้ เป็นไปอย่างชัดเจน ถึงแม้ว่าในปัจจุบันจะมีการแบ่งพื้นที่ในการใช้ประโยชน์จากป่าให้เห็นชัดเจน โดยเฉพาะการใช้และการจัดการฟืนนั้น โดยวิธีการแล้วก็มีรูปแบบมาจากการจัดการและการใช้ องค์ความรู้ภูมิปัญญาท้องถิ่น และการดูแลรักษาป่าของชุมชนที่ยึดถือและสืบทอดกันมาหลายชั่วอายุคน ดังนั้นการแบ่งระบบพื้นที่การเก็บฟืนอย่างชัดเจน การกำหนดลักษณะไม้ที่ใช้ทำฟืน ข้อห้ามข้อปฏิบัติต่าง ๆ จึงเป็นระบบหนึ่งที่ชุมชนใช้ในการจัดการเพื่อให้เกิดการใช้ประโยชน์จากทรัพยากรอย่างสูงสุดและยั่งยืน

ไพโรจน์ อัจริยะ (2544) ศึกษาเรื่อง การจัดการและการใช้ประโยชน์ จากทรัพยากรป่าไม้ของชุมชนบ้านกลาง อำเภอแม่เมะ จังหวัดลำปาง ผลการศึกษาพบว่า

1) รูปแบบการจัดการทรัพยากรป่าไม้อาศัยขนบธรรมเนียมและวัฒนธรรมดั้งเดิมของชุมชนเป็น

เครื่องมือในการอนุรักษ์ทรัพยากรป่าไม้โดยสะท้อนในรูปภูมิปัญญาท้องถิ่น มีการสืบทอดประเพณี การจัดการป่าไม้บนพื้นฐานความเชื่อของชุมชน 2) รูปแบบการใช้ประโยชน์จากทรัพยากรป่าไม้นั้น มีการใช้ประโยชน์ทั้งในทางตรงและทางอ้อม 3) ชุมชนมีความสัมพันธ์แบบเครือญาติกับองค์กร ป่าชุมชน กลุ่มผู้นำหมู่บ้าน ผู้นำศาสนา กลุ่มอื่น ๆ ในหมู่บ้าน และมีความสัมพันธ์กับหน่วยงาน ราชการและองค์กรพัฒนาเอกชนในการแลกเปลี่ยนความรู้ ส่งเสริมกิจกรรมและเพิ่มศักยภาพ ในการอนุรักษ์ทรัพยากรป่าไม้ รวมทั้งการแก้ไขปัญหาและการขอความช่วยเหลือในหมู่บ้าน

มนัส รวดเร็ว (2541) ศึกษาเรื่อง การใช้ประโยชน์และการจัดการทรัพยากรป่าไม้ ของชุมชนบริเวณพื้นที่ลุ่มน้ำห้วยยอด จังหวัดน่าน ผลการศึกษาพบว่า ชุมชนไทยลื้อ และชาวเข่า ในพื้นที่ลุ่มน้ำห้วยยอด มีการใช้ประโยชน์ทรัพยากรป่าไม้ตั้งแต่อดีตถึงปัจจุบัน ในอดีตมีการพึ่งพิง ทรัพยากรจากป่ามากกว่าปัจจุบัน เนื่องจากเป็นสังคมปิด หรือสังคมบ้านป่า มีการดำรงชีพเป็น ลักษณะเรียบง่าย พึ่งพาตนเองสูง ช่วยเหลือซึ่งกันและกัน มีการผลิตเพื่อการบริโภคครัวเรือน เหลือ ก็แจกจ่ายให้แก่เพื่อนบ้าน และชุมชนใกล้เคียง ผลผลิตที่สำคัญคือ ข้าว มีการใช้ประโยชน์จาก ทรัพยากรธรรมชาติ ได้โดยอิสระแต่อยู่ภายใต้ จารีตประเพณี วัฒนธรรม และความเชื่อของชุมชน ซึ่งสอดคล้องกับธรรมชาติ นอกจากนี้ชุมชนชาวไทยลื้อ ยังมีศักยภาพในการจัดการทรัพยากรป่าไม้ มากกว่า ชุมชนชาวเข่า เพราะเป็นชุมชนดั้งเดิม จึงมีจิตสำนึกเห็นถึงคุณค่าของป่า และความจำเป็น ในการจัดการทรัพยากรป่าไม้ โดยมีการสืบทอดประเพณีในการจัดการป่าไม้บนพื้นฐานความเชื่อ ของชุมชน

อัมพร ปานมงคล (2550) ศึกษาเรื่อง การบริโภคไม้พื้นของชนเผ่าลัวะบ้านสาม ในโครงการสถานีพัฒนาการเกษตรที่สูงตามพระราชดำริดอยอมพาย ตำบลปางหินฝน อำเภอแม่แจ่ม จังหวัดเชียงใหม่ โดยศึกษาฐานทรัพยากรไม้พื้นในแปลงไร่หมุนเวียนอายุ 6 ปี ของชนเผ่าลัวะ พบว่า ปริมาณการเก็บและใช้ไม้พื้นในครัวเรือนของชนเผ่าลัวะบ้านสามเท่ากับ 572.57 และ 562.78 ลูกบาศก์เมตรต่อปี โดยมีการเก็บหาในปริมาณมากอยู่ 2 ช่วงคือ เดือน พฤศจิกายน-กุมภาพันธ์ และเดือนมิถุนายน-เดือนกรกฎาคม ราษฎรส่วนใหญ่ใช้ไม้พื้น ในชีวิตประจำวัน เพื่อหุงหาอาหาร ให้ความอบอุ่นในฤดูหนาว ครอบครัวยุคที่นับถือศาสนาพุทธ (ผี) มักใช้ทำอาหารในพิธีกรรมต่าง ๆ และใช้ในการต้มเห็ด และจากการศึกษาฐานทรัพยากรในแปลง ไร่หมุนเวียนอายุ 6 ปี สามารถนำมาใช้ประโยชน์ได้ 2,627.92 ลูกบาศก์เมตร แต่มีการใช้ไม้บางส่วน จากแปลงไร่หมุนเวียนที่ตัดฟันลงเพื่อทำไร่ นอกจากนั้นจะเก็บหาจากไร่หมุนเวียนแปลงอื่นๆ ใน ป่าธรรมชาติด้วย

วรรณพร บุญรักษา (อ้างแล้ว) พบว่า ความต้องการใช้ไม้พื้นทางภาคเหนือยังอยู่ ในปริมาณที่สูง และแหล่งไม้พื้นที่สำคัญคือ การหาจากป่าธรรมชาติ ซึ่งแนวโน้มของเนื้อที่ป่า

ในประเทศไทยลดลงทุกปีโดยเฉพาะทางภาคเหนือ แต่ความต้องการใช้ไม้พื้ยังคงสูงอยู่ ทำให้เกิด ภาวะการณ์ขาดแคลนไม้พื้ ดังนั้นกรมป่าไม้จึงได้มีการสนับสนุนให้ปลูกป่าพื้เพื่อชุมชน ทั้งนี้เพื่อ จะได้ตอบสนองต่อความต้องการป่าพื้ของชุมชนได้อย่างเพียงพอ ทั้งยังเป็นการอนุรักษ์ธรรมชาติ ให้คงอยู่อย่างถาวรด้วย ซึ่งในปัจจุบันการปลูกป่าพื้นิยมปลูกไม้โตเร็วเป็นส่วนมากเพราะสามารถใช้ประโยชน์ได้เร็ว ไม้ที่นิยมปลูกได้แก่ ไม้กระถินณรงค์ กระถินยักษ์ ยูคาลิปตัส ทั้งนี้ขึ้นอยู่กับ สภาพพื้นที่ที่จะปลูกป่าพื้ นั้น ๆ การปลูกป่าพื้ทางภาคเหนือจะเน้นการปลูกในที่สูงตามต้นน้ำ ลำธาร เพราะที่ราบทางภาคเหนือมีน้อย ส่วนใหญ่ต้องสงวนไว้ทำการเกษตรกรรม ดังนั้น โครงการ ต่าง ๆ ที่ดำเนินการเกี่ยวกับการปลูกป่าพื้จึงดำเนินการปลูกในที่สูง ตามต้นน้ำ ลำธาร นอกจากนี้ อาจจะมีการปลูกแบบประชาอาสา บริเวณรอบ ๆ โรงเรียน วัด หมู่บ้าน สองข้างถนน หัวไร่ปลายนา หรือที่เคยเป็นป่าเสื่อมโทรมไปแล้ว บางครั้งรวมอยู่ในรูปหมู่บ้านป่าไม้ โดยใช้ระบบวนเกษตร เข้าร่วมในการปลูกป่าพื้ด้วย ซึ่งได้ประโยชน์ทั้งไม้พื้และผลประโยชน์จากการเกษตรอีกด้วย

ประคอง ยอดหอม (2544) ศึกษาเรื่อง การอนุรักษ์ทรัพยากรป่าไม้ของชาวเขา เผ่าลีซอ พบว่า วิธีการอนุรักษ์ทรัพยากรป่าไม้ เริ่มจากการกำหนดให้เป็นป่าอนุรักษ์ของหมู่บ้าน โดยส่วนที่หนึ่งกำหนดให้เป็นป่าศักดิ์สิทธิ์ด้วยการอาศัยประเพณีและความเชื่อว่า ป่าไม้เป็นที่ตั้ง ของศาลอาป่าหมูหรือผีหลวงประจำหมู่บ้าน หากเข้าไปตัดไม้บริเวณนี้ผีจะลงโทษ และส่วนที่สอง เป็นป่าต้นน้ำลำธารของหมู่บ้าน ได้ถูกกำหนดให้เป็นป่าอนุรักษ์ของชุมชน โดยการกำหนด กฎระเบียบของหมู่บ้านมาบังคับใช้ในการอนุรักษ์ป่าไม้ มีการกำหนดโทษ หากมีการละเมิด ฝ่าฝืน และจัดตั้งคณะกรรมการหมู่บ้านเป็นผู้คอยดูแลรักษากฎระเบียบดังกล่าว ซึ่งผลจากการอนุรักษ์ ป่าไม้แสดงออกถึงพฤติกรรมของชาวบ้านในการอนุรักษ์ป่าไม้คือ การไม่ตัดไม้ทำลายป่า การฟื้นฟู สภาพป่าและการดูแลรักษาป่าไม้ โดยการปลูกป่าเพิ่มในพื้นที่ป่าเสื่อมโทรม การทำแนวป้องกัน ไฟป่า และการทำเกษตรเชิงอนุรักษ์ ปัจจัยภายในที่มีผลต่อการอนุรักษ์ป่าไม้คือ ความสัมพันธ์ ระหว่างประเพณี ความเชื่อและบทบาทของผู้นำชุมชนที่ส่งผลให้เกิดการอนุรักษ์ป่าไม้ ด้วยความ เชื่อว่าเป็นป่าศักดิ์สิทธิ์และด้วยวิธีการกำหนดกฎระเบียบของชุมชนมาใช้ในการอนุรักษ์ป่าไม้ที่เป็น แหล่งต้นน้ำลำธารที่สอดคล้องกับระบบเศรษฐกิจภายในชุมชน ส่วนปัจจัยภายนอกคือ การได้รับการ สนับสนุนจากหน่วยงานภายในชุมชนโดยสนับสนุนส่งเสริมให้มีการทำการเกษตรเชิงพาณิชย์ ที่มีขอบเขตของการเพาะปลูกจำกัดได้มีส่วนสำคัญที่ทำให้ลดการบุกรุกทำลายป่าไม้

อานันท์ กาญจนพันธุ์ และมิ่งสรรพ ขาวสะอาด (2535) ได้ศึกษาวิวัฒนาการของ การบุกเบิกที่ดินทำกินในเขตป่าภาคเหนือตอนบน และนำเสนอข้อค้นพบไว้ว่า จิตสำนึกของ ชาวบ้านที่เป็นพื้นฐานของกระบวนการอนุรักษ์ป่าไม้ปรากฏชัดเจนในความรู้สึกของความเป็น ชุมชน ซึ่งยังคงมีพลังอยู่ในสังคมชนบทภาคเหนือจำนวนมาก ความรู้สึกเช่นนี้ผูกพันอยู่กับอำนาจ

ของชุมชนในการควบคุมทรัพยากร ชาวบ้านยังยึดประเพณีที่ถือว่าชุมชนเป็นเจ้าของทรัพยากรในขอบเขตที่กำหนดขึ้นจากวิถีชีวิตของสมาชิกในชุมชนนั้น ทำให้ชาวบ้านมองเห็นว่าการเข้ามาของบุคคลภายนอกไม่ว่าจะถูกกฎหมายหรือไม่ก็ตาม ขัดกับประเพณีว่าคนภายนอกไม่ได้เป็นผู้ดูแลรักษาป่าจึงไม่มีสิทธิ์ที่จะเข้าไปใช้ประโยชน์ และวิธีการที่คนภายนอกจะเข้ามาใช้ประโยชน์ไม่ได้ อยู่ภายใต้กฎเกณฑ์ของชุมชน จึงอาจมีผลร้ายต่อการดำรงชีวิตของชุมชน ความรู้สึกเช่นนี้แสดงให้เห็นในเหตุการณ์ที่ชาวบ้านลุกขึ้นมาประท้วงการเข้ามาหาประโยชน์จากป่าไม้ในบริเวณหมู่บ้านหลายแห่ง

อรรมณ์ ชมขวัญ (2542) ศึกษาเรื่อง การจัดการป่าชุมชนบ้านจองไฟ ตำบลห้วยอ้อ อำเภอคลอง จังหวัดแพร่ พบว่าวิธีการจัดการป่าชุมชนนั้น จัดการได้ดีมาก มีผู้นำเข้มแข็ง โดยเฉพาะชุมชนได้กำหนดข้อห้าม กฎระเบียบของชุมชนขึ้นและสามารถบังคับใช้กับสมาชิกได้อย่างมีประสิทธิภาพ นอกจากนี้สมาชิกในชุมชนยังกีดกันไม่ให้ความร่วมมือกับบุคคลภายนอกชุมชนที่จะมาแสวงหาผลประโยชน์จากป่าที่ชุมชนดูแลอยู่ สิ่งสำคัญคือสมาชิกในชุมชนมีจิตสำนึกที่ดีต่อการอนุรักษ์ป่าไม้ ทำให้สภาพป่าไม้ของชุมชนคงความอุดมสมบูรณ์ต่อไป

วรรณิ ธงเชียร (2545) ศึกษาเรื่อง การจัดการป่าชุมชนบ้านด้าใน กับหลักการจัดการของกรมป่าไม้ กรณีศึกษา: บ้านด้าใน ตำบลบ้านด้า อำเภอเมือง จังหวัดพะเยา พบว่าการจัดการป่าชุมชนขึ้นอยู่กับคนในท้องถิ่นและเน้นความสัมพันธ์ในระดับเครือญาติ ทำให้มีอิสระในการจัดการ คนในชุมชนมีความเข้มแข็ง มีความตระหนัก มีความรู้เกี่ยวกับพื้นที่โดยคณะกรรมการป่าชุมชนเน้นให้ประชาชนปกป้องดูแลรักษาป่าและระบบนิเวศเอาไว้ โดยที่ชาวบ้านได้ปฏิบัติตามกฎระเบียบที่ร่วมกันกำหนดขึ้นและสามารถจัดการความขัดแย้งที่ผ่านมาได้ แสดงให้เห็นว่าวิธีการประนีประนอมทำความเข้าใจร่วมกันสามารถนำไปต่อรองกับหน่วยงานราชการให้ยอมรับและองค์กรปกครองส่วนท้องถิ่นเข้าไปใช้ประโยชน์และอนุรักษ์ต่อไป

การศึกษาในด้านการจัดการทรัพยากรธรรมชาติในอีกประเด็นหนึ่งที่น่าสนใจคือ งานศึกษาของ ปกรณ์ จริงสูงเนิน (2541) ได้ศึกษาเรื่อง การจัดการทรัพยากร โดยองค์กรชุมชนท้องถิ่นเพื่อการพัฒนาชนบทที่ยั่งยืน ได้กล่าวไว้ว่าในอดีตการจัดการทรัพยากรที่ดิน ป่าไม้ และแหล่งน้ำนั้นเกือบจะไม่ได้อยู่ในความสนใจของชุมชนเลย อาจเป็นเพราะว่าทรัพยากรดังกล่าวนี้มีมากในขณะที่ประชากรมีน้อย ผู้คนทั้งหลายจึงไม่ค่อยเชื่อว่าทรัพยากรเหล่านี้จะหมดหรือเสื่อมโทรมลงไปได้ นอกจากนี้ยังขาดความรู้ความเข้าใจจึงทำให้ประชาชนไม่ค่อยได้เห็นว่าการทำลายป่ามีผลกระทบต่อทรัพยากรธรรมชาติและสิ่งแวดล้อมที่เสื่อมโทรม ดังนั้นประชาชนในชนบทจึงไม่มีแนวคิดแนวทางที่จะแก้ปัญหาด้วย โดยความไม่รู้ของคนส่วนใหญ่จึงมองเรื่องฝนแล้ง น้ำท่วม

อากาศร้อน เป็นเรื่องของธรรมชาติที่เกินอำนาจชุมชนอย่างเขาจะเข้าไปแก้ปัญหาได้และผู้ที่สามารถ
จะแก้ปัญหาได้คือผู้เชี่ยวชาญเท่านั้น

ลิขสิทธิ์มหาวิทยาลัยเชียงใหม่
Copyright© by Chiang Mai University
All rights reserved

2.6 กรอบแนวคิดในการศึกษา

